

TRC3 Bölgesi

Dış Ekonomik Çevre Analizi

2011

İçindekiler

Önsöz

1. Giriş
2. Türkiye’de ekonomik dönüşümün ana unsurları
3. Bölge’nin İhracat Yapısı
4. Sınır Ötesine İlişkin Değerlendirme
 - a. İktisadi Durum
 - i. Irak Pazarının Sunduğu Fırsatlar
 - ii. Yatırım Ortamı
 - iii. Sektörlerde Yatırım Olanakları Ve Geliştirilebilecek Stratejiler
 1. İnşaat
 2. Tarım ve Gıda Sanayi
 3. Ulaştırma
 4. Turizm
 - iv. Petrol ve Doğalgaz
 - v. Suriye ile İlişkiler
 - vi. İran ile İlişkiler
 - b. Güvenlik İklimi ve Siyasi İstikrar
 - i. Irak Genelinde Siyasi İstikrarın Belirleyicileri
 - ii. Irak Genelinde Güvenlik İkliminin Belirleyicileri
 - c. Değerlendirme
5. TRC3 Bölgesi İmkanlar Seti
 - a. Yatırım Ortamı Değerlendirme Anketi
 - b. Çevre İllerle Karşılaştırma
 - c. Sorun Tespiti
6. Neler Yapılabilir?
 - a. İmkanlar Setinin Geliştirilmesine Yönelik Çalışmalar
 - b. Sektörlerde Yatırım Olanakları ve Geliştirilebilecek Stratejiler
 - i. İnşaat
 - ii. Tarım-Hayvancılık ve Gıda Sanayi
 - iii. Ulaştırma ve Lojistik
 - iv. Turizm
 - v. Yenilenebilir Enerji
7. Genel Değerlendirmeler

Sunuş

DİKA – TEPAV işbirliğinde hazırlanan bu raporda yer alan Dış Çevre Analizi TRC3 Düzey 2 Bölgesi'ni; Türkiye'nin gelişme dinamiklerini, sınır ötesi ticari paydaşlara ilişkin malumatı, Bölge'nin kısıtlarını ve imkanlarını göz önüne alarak tarihsel ve mekansal düzleme iktisadi olarak konumlandırma çabasıdır.

Dış Çevre Analizi, Dicle Kalkınma Ajansı'nın bölge planlama çalışmalarına girdi olmak üzere hazırlanmıştır. Hazırlanmasında yerli ve uluslararası veri ve araştırmalardan, Bölge'ye yapılan ziyaretlerde işadamları ile yapılan yüz yüze görüşmelerden ve mülakatlardan yararlanılmıştır. Raporun yazımında senaryo analizinden kaçınmak için Bölge'nin geleceğine ve gelecekteki imkanlar setine ilişkin herhangi bir öngörü veya varsayım yapılmamıştır. Örneğin temel ulaştırma alt yapısının (devam eden yatırımların dışında) aynı kalacağı varsayılmıştır. Oysa Kurtalan – Habur veya Nusaybin – Habur demiryollarının yapımı ve ticari taşımacılığın ağırlıklı olarak demiryolları ile yapılması Bölge'nin sosyo – ekonomik yapısını kökünden etkileyecek bir sonuç doğuracaktır. Dış Çevre Analizi'nde ayrıca ilk defa bölge bazında uygulanan “Yatırım Ortamı Değerlendirme Anketi”nden de yararlanılmıştır. Sonuç olarak bütün bu unsurlar dikkate alındığında bir kalkınma aktörü olarak DİKA'nın Bölge'nin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla hangi tematik sorunlar ve hangi sektörel önceliklere yoğunlaşması gerektiği üzerine öneriler geliştirilmiştir. Başta anket çalışmalarına katılım sağlayan firma yöneticileri olmak üzere, çalışmada katkısı bulunan tüm taraflara teşekkürü borç biliriz.

Abdullah ERİN

Güven SAK

Genel Sekreter

Direktör

Dicle Kalkınma Ajansı

**Türkiye Ekonomi Politikaları
Araştırmaları Vakfı**

1.Giriş

Türkiye heyecan verici ve sancılı unsurları birlikte barındıran bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Dünya ekonomisinde hızla yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, orta gelirli bir ekonomiden, yüksek gelirli bir ekonomiye sıçrama yapmanın zorlukları kalkınma politikalarının her alanına kaçınılmaz olarak yansımaktadır. Avrupa coğrafyası ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini, AB'ye tam üyelik perspektifiyle devam ettiren Türkiye, diğer yandan daha geniş bir coğrafi alanda, özellikle de komşu olduğu ve tarihi bağlarının bulunduğu alanda daha etkin bir işlev üstlenmektedir. Tüm bunlar, Türkiye içindeki değişik bölgeler için farklı fırsatları beraberinde getirmektedir.

Böyle bir dönemde, Türkiye'nin ekonomik büyümesi, bölgesel planların ve projelerin başarısıyla doğrudan ilişkili hale gelmektedir. Bölgeler arasında yüksek düzeyde gelişmişlik farklarının bulunması, ayrıca ekonomik yapının da büyük ölçüde çeşitlilik arz etmesi, bölgesel planlama sürecinin önemini daha da arttırmaktadır.

Özel sektöre dayalı olarak gerçekleştirilecek kalkınma, özel girişimcilerin ülkenin, bölgenin ya da ilin sunduğu iktisadi, sosyal, beşeri imkanlar setini kullanma becerileri ile yakından alakalıdır. Böyle bir yaklaşımda devletin daha çok o imkanlar setinin bir bütün olarak geliştirilmesi vasıtasıyla sürece müdahil olması gerekmektedir. Bu çerçevede, kamunun görevi, tüm sektörleri kesen yatay meselelerin çözümünde daha aktif bir rol oynamaktır. Bunun istisnaları elbette vardır. Kalkınma sürecinde imkanlar seti son derece kısıtlı ve gelişme düzeyi düşük yörelerde elbette kamunun stratejik tercihler ortaya koyması düşünülebilir. Ama ilke olarak, bu tür tercihlerin, girişimciler tarafından ortaya konulmasında fayda vardır.

Bölgenin sosyal kalkınmışlık göstergeleri de ortadaki bu imkanlar setinin bir parçası olarak ele alınmak durumundadır. Yoksulluk, eğitimsizlik, elektriğe ve diğer altyapı imkanlarına erişim imkanları, yollar, ildeki sinema sayısı gibi göstergeler hem bölgenin gelişmişlik düzeyi hem de gelişme potansiyeli üzerinde etkili olmaktadır.

Türkiye'de kalkınma meseleleri bugüne kadar hep merkezi olarak ele alınmış ve kalkınmaya yönelik politikalar merkezi olarak tasarlanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım üç istenmeyen sonucu beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki kamunun merkezi teşvik sistemi tasarımı ile her yer için stratejik tercihler ortaya koymaya çalışmasıdır. Bu yaklaşımın bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktan oldukça uzak olduğu ve kaynak israfına da imkan sağladığı görülmektedir. Bu yaklaşımın ikinci kötü sonucu ise yerelde karar alma ve kendi meseleleri üzerine düşünme mekanizmalarının gelişmemiş olmasıdır. Üçüncü sonuç ise, illerin ve bölgelerin kendi yerel girişimcilerine sundukları imkanların ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilebilmesine bu merkezci yaklaşımın engel teşkil etmesidir. Türkiye'de bölgesel gelişmişlik dengesizlikleri üzerinde düşünürken bu çerçevenin dikkate alınmasında fayda bulunmaktadır.

Ancak, bugün bölgesel kalkınma ajansları ile birlikte, kalkınmaya yönelik kamu politikalarında kapsamlı bir değişiklik ihtimali ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları bu çerçevede bir fırsattır. Bu fırsat ya kullanılacak ya da kaçırılacaktır. Yapılması gereken bölgesel kalkınma ajanslarını, yerelin meseleleri üzerinde yerel katılımcıların elbirliğiyle düşünmesini sağlayacak işleyen mekanizmalara çevirmektir. Bu iş tamamlandıktan sonra ikinci aşama ise kaynakların nasıl kullanılacağına yerelden karar verilmesine imkan sağlayacak, işleyen mekanizmayı inşa etmek olmalıdır.

TRC3 Bölgesi Dış Çevre Analizi, bölgenin kalkınması, refah seviyesinin artırılması açısından üç temel parametre seti arasındaki ilişkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunlardan ilki, bölgenin girişimcilere ve o bölgede yaşayanlara sunduğu imkanlardır. İkincisi, çevre illerle

kiyaslandığında TRC3 Bölgesi'nin durumudur. Üçüncü husus ise TRC3 Bölgesi bir sınır bölgesi olduğu için sınır ötesi işbirlikleri üzerine bir değerlendirmedir. TRC3 Bölgesi Mardin, Şırnak, Siirt ve Batman'dan oluşmaktadır. Komşuları Şanlıurfa, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Van ve Hakkari'dir. Sınırın ötesinde ise Irak ve Suriye vardır. Irak ile Bölge arasında Habur sınır kapısı bulunmaktadır. Suriye ile Bölge arasında ise Nusaybin sınır kapısının yenileme çalışmaları devam etmektedir.

Bu süreçte, dış ekonomik çevrenin doğru tahlil edilmesi, bölgesel planlamanın içeriğine önemli bir katkı sunacaktır. Türkiye'nin son dönemde küresel ve bölgesel ekonomi ile bağlarının kuvvetlenmesi, dış ekonomik gelişmeleri Türkiye'nin performansı üzerinde giderek daha belirleyici hale getirmektedir. Bu durum, bir sınır ekonomisi niteliğinde olan TRC3 Bölgesi için daha da geçerlidir. Özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada serbest piyasa ekonomilerinin gelişmesi ve yeniden inşa süreci, TRC3 Bölgesi için fırsatları katlayarak artırmaktadır.

TRC3 ekonomisini bugün bulunduğu noktadan daha farklı bir biçimde yeniden konumlandırmak, farklılaştırmak ve sıçrama yapmasını sağlamanın ön koşulu, iddialı bir dönüşüm planının varlığıdır. Böyle bir planın dış ekonomik çevre bileşeninde, öncelikle Türkiye'deki dönüşüm sürecinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Nihayetinde, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere, Anadolu ekonomisinin genelinde yaşanan gelişmeler TRC3 Bölgesi'ni doğrudan etkilemektedir. Örneğin, gerek teşvik sistemi gerekse piyasa şartlarından dolayı düşük teknolojiye sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin batısından doğusuna kaymakta olması, Bölge'nin geleceği için büyük önem taşımaktadır.

İkinci olarak, TRC3 Bölgesi'nin, bugün itibarıyla dış çevresiyle ilişkisinin nasıl olduğu incelenmelidir. Ticaret ve yatırım alanında, Bölge'nin dış çevresine ne düzeyde entegre olduğunun net biçimde ortaya konması, geleceğe yönelik planlar için başlıca girdidir. Ayrıca, ekonomik performansı ve entegrasyonu kısıtlayan engellerin analiz edilmesi, planlama sürecinde önceliklerin doğru tespit edilmesi için elzemdir.

Üçüncü olarak, TRC3'ün bir sınır bölgesi olmasından dolayı, etraftaki ekonomiler mercek altına alınmalı, bu coğrafyadaki temel iktisadi ve siyasi eğilimler analize dahil edilmelidir. Özellikle Irak-Suriye-İran, TRC3 Bölgesi'nin sermaye birikimi sürecinde önemli bir sıçrama tahtası işlevi görme potansiyeli taşımaktadır. Bu ülkelerle siyasi ilişkilerin gelişmesi ve bunun sonucunda bu ülkelerde Türk yatırımcıların iş yapmasının kolaylaşması TRC3 Bölgesi'ni bugün için farklılaştırma potansiyeli taşıyan unsurların başında gelmektedir.

Son olarak da, dış ekonomik çevre analizinin bir parçası olarak, dünya ve Türkiye'deki yeni ticari ve teknolojik eğilimlerin yakından takip edilmesi, örneğin yenilenebilir enerji ve organik üretime olan talepteki gelişmeler, planlama sürecinde yenilikçi fikirlerin yer bulmasını sağlayacaktır. TRC3 Bölgesi'nin gelişiminde, nihai hedeflerden birinin daha gelişmiş pazarlara (Avrupa Birliği, ABD) erişim olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, yakın çevredeki ekonomileri analiz etmek kısa vadeli stratejiler için gerekli olsa da, uzun vadeli stratejiler için gelişmiş ülkelerdeki eğilimler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

TRC3 Dış Ekonomik Çevre Analizi raporu, bu dört noktadan hareket ederek hazırlanmıştır. İkinci bölümde Türkiye ekonomisinin dönüşümünün ana hatları ele alınmakta; üçüncü bölümde TRC3 Bölgesi'nin ekonomik performansı ve entegrasyon düzeyi, kısıtlarıyla birlikte analiz edilmekte; dördüncü bölümde Irak-Suriye-İran ekonomilerindeki gelişmeler incelenmekte, beşinci ve son bölümde uzun vadeli gelişme perspektifi açısından bir dizi temel eğilim ve fırsat alanı değerlendirilmektedir.

2. Türkiye’de ekonomik dönüşümün ana unsurları

Bölgesel ve küresel bir ekonomik aktör haline gelmenin sancılarının yaşandığı Türkiye’de son yıllarda hızlı bir ekonomik dönüşüm süreci göze çarpmaktadır. Bu dönüşümde iki önemli dönüm noktası olmuştur: 1980 ve 2001. 1980’de ithal ikameci politika perspektifi bir yana bırakılmış, ihracatı teşvik eden ve dış dünya ile bütünleşmeyi öncelik edinen bir strateji benimsenmiş ve bunların sonucunda özel sektörün ekonomik faaliyetlerin canlandığı bir dönüşüm başlamıştır. 2001’de ise makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik programın hayata başarıyla geçirilmesi 1996’da yürürlüğe girmiş olan Gümrük Birliği’nin etkileri ve 2005 yılından itibaren hızlanan AB’ye tam üyelik sürecinin etkileri ile birleşmiş, dış ticaret hacminin ve yabancı yatırımların hızla arttığı ikinci bir dönüşüm dalgası başlamıştır.

Tablo 1’de özetlenen başlıca makroekonomik göstergeler, Türkiye’nin 1980 ve 2001’den sonra yaşadığı dönüşümün sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır. İhracatın 1980’deki 3 milyar dolar düzeyinden, 2001’de 30 milyar dolara çıkması, daha sonra da 2008 itibarıyla 130 milyar dolar düzeyine erişmesi dikkat çekicidir. Ancak, bundan daha da önemlisi, Türkiye’nin ihracatının içinde sanayi ürünlerin payının 1980’lerde yüzde 10 düzeyinden, bugünkü yüzde 90’lar düzeyine yükselmiş olmasıdır. 1980 yılında dünyanın 25. en büyük ekonomisi olan Türkiye, 2001’de 21. sıraya yükselmiş, 2008’de ise dünyanın 17. en büyük ekonomisi olmuştur. 2023 yılında dünyanın en büyük 10. ekonomisi haline gelme hedefi çok sayıda platformda zikredilmekle birlikte, bu hedefe ulaşabilmek için ekonominin büyüme hızını uzun vadeli ortalama olan yüzde 4’ler düzeyinden, yüzde 6-7’ler düzeyine çıkarmak gerekmektedir.

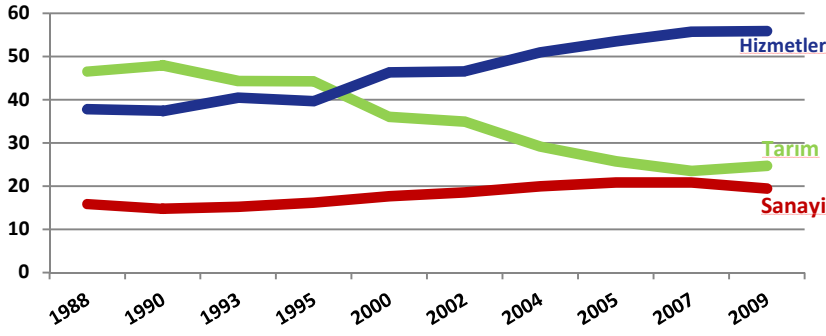
Tablo 1: Türkiye’de Genel Makroekonomik Göstergeler; 1980, 2001, 2008

	1980	2001	2008
GSMH (milyar dolar)	70	509	700
Kişi başı GSMH (dolar)	1,500	2,906	9,000
İşletme sayısı	90,000	723,503	1,170,248
İhracat (milyar dolar)	3	31	132
Çalışan başına ihracat (dolar)	65	1,456	6,229
Sanayinin ihracat içindeki payı	10%	92%	92%
İhracatçı firma sayısı	1,000	25,000	47,000
Turizm gelirleri (milyar dolar)	0,3	8	21
Dünya ekonomisi içinde sıralama (GSMH büyüklüğü olarak)	25	21	17

Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası, Economist Intelligence Unit, SGK, TIM,

Türkiye’de işgücünün sektörler itibarıyla dağılımında önemli bir yapısal dönüşüm yaşandığı göze çarpmaktadır. Şekil 1’de sanayi sektöründe çalışan işgücü payında yüzde 20’ler düzeyinde durgun bir eğilim gözlenirken, tarım sektöründe çalışan işgücünün son yıllarda hızla azaldığı ve buradan açığa çıkan işgücünün büyük ölçüde hizmetler sektörü tarafından istihdam edildiği görülmektedir. Söz konusu eğilim, şehirleşme oranında da kendisini göstermektedir. 1980’li yıllarda toplam nüfusun yüzde 40’ı şehirlerde yaşarken, bu oran 2009’da yüzde 70’e yaklaşmıştır. Küresel krizin etkilerinin görüldüğü 2008-2009 döneminde ise, sanayide küçülme, tarımda ise artış yaşandığı görülmektedir.

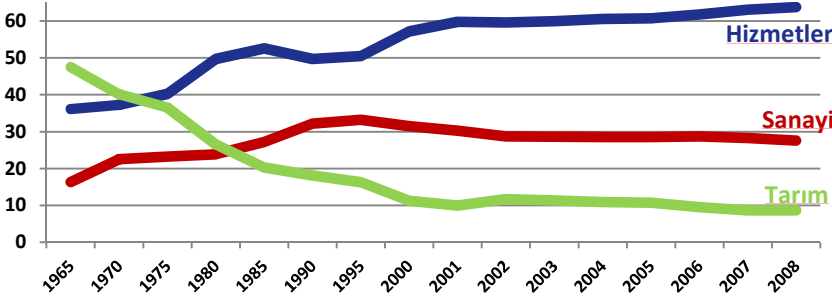
Şekil 1: Türkiye'de işgücünün sektörler itibariyle dağılımı; 1988-2009

Kaynak: TÜİK

Milli gelirin yapısı itibariyle bakıldığında, Şekil 2'de Türkiye'de dönüşümün esas olarak 1960-1990 yılları arasında yaşandığı, 2001'den sonra ise sektörlerin milli gelir içindeki paylarında bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. Günümüz itibariyle Türkiye'nin ekonomik yapısı gelişmiş ülkelerin yapısına benzer bir görünüm arz etmekte; katma değer yüzde 30'u sanayiden, yüzde 60'ı hizmetlerden, yüzde 10'u da tarımdan elde edilmektedir. Makro bir perspektiften bakıldığında, Türkiye'de sanayileşme sürecinin genel hatlarıyla tamamlandığını, artık temel meselenin ekonominin rekabet gücünün sürdürülebilir biçimde artırılması olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 2: Türkiye'de milli gelirin sektörler itibariyle dağılımı; 1965-2009

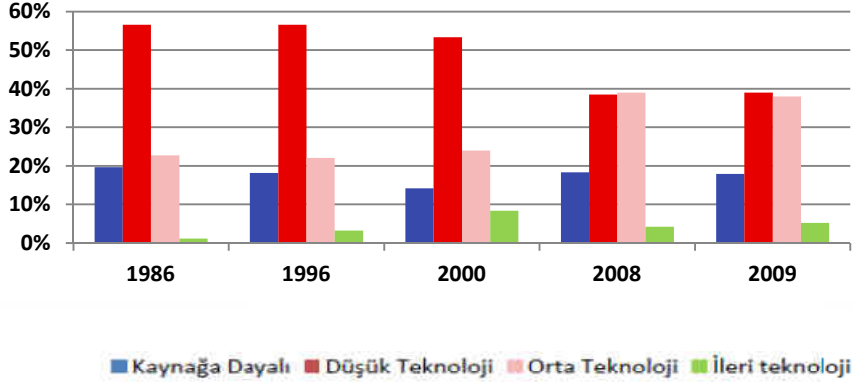
Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

Her ne kadar 2001'den sonra sektörlerin milli gelir içindeki paylarında bir değişim görülmesede, Şekil 3'te esas dönüşümün ihracatımızın teknolojik içeriğinde yaşandığı izlenmektedir. 2000'li yıllara kadar, Türkiye'nin ihracatında düşük teknoloji olarak sınıflandırılan ürünlerin ağırlıklı olduğu görülürken, 2000'den sonra hızlı bir yapısal dönüşüm dikkat çekmektedir. Bugün geline nokta, ihracat içinde orta teknoloji ürünlerin payının 10 yıllık bir dönemde iki katına çıkması ve yüzde 40'lar düzeyine ulaşması önemli bir gelişmedir. Öte yandan, ileri teknoloji ürünlerin ihracatımız içindeki payının yüzde 5'ler düzeyinin üstüne çıkamaması da dikkat çekmektedir. Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin karşılaşacağı zorlukların başında, söz konusu dağılımı orta ve yüksek teknoloji ürünler lehine değiştirmeye devam ettirmek gelecektir.

Bugün Türkiye'nin ihracatında, otomotiv ve yan sanayi, beyaz eşya, makine gibi orta teknoloji ürünleri olarak sınıflandırılan ürünlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Genel itibariyle sermaye-yoğun olan bu sektörler büyük ölçüde Avrupa Birliği pazarıyla entegre olmuş durumda ve çokuluslu şirketlerin değer zincirleri tarafından yönlendirilmektedir. Bu sektörlerin ara-malı ithalatına bağımlılık düzeylerinin yüksek olması, son dönemde Türkiye'nin cari açığı üzerinde de artırıcı bir etki yapmıştır. Tekstil, hazır giyim, deri gibi düşük teknoloji ürünleri olarak sınıflandırılan ve emek-

yoğun olan sektörler ise ağırlıklarını muhafaza etmekte, ancak artan biçimde Doğu Asya'dan yükselen rekabet baskısı ile karşılaşmaktadırlar.

Şekil 3: Türkiye'nin ihracatının teknolojik içeriğine göre sınıflandırılması; 1986-2009

Kaynak: Birleşmiş Milletler COMTRADE veritabanı ve TEPAV hesapları

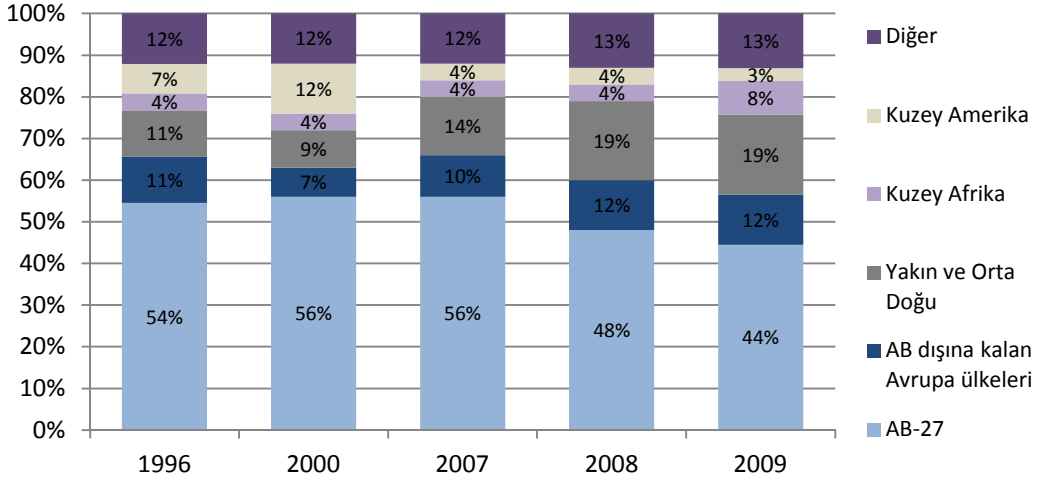
Not: UNIDO Teknolojik Sınıflandırma Kriterleri kullanılarak hesaplanmıştır

Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan dönüşümün ana unsurlarından biri de çeşitlenme süreci olmuştur. Özellikle, sanayi üretiminde çeşitlenme kayda değer miktarda artmış; 500 milyon doların üstünde ihracat yaptığımız ürün grubu sayısı 1999'da 14 iken 2009'da 39'a yükselmiştir. Çeşitlenmişlik düzeyi itibariyle, Türkiye içinde bulunduğu bölgedeki diğer ülkelerden de büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Rusya'da 28, Mısır'da 11, İran'da 8, Suriye ve Irak'ta ise sadece 1'er ürün grubunda 500 milyon doların üstünde ihracat yapılabilmektedir.

Çeşitlenmeyle ilgili bir diğer boyut da ihracat yaptığımız pazarlarla ilgilidir. Türkiye'nin 500 milyon doların üzerinde ihracat yapabildiği ülke sayısı 1999'da 12 iken, 2009'da 42'ye yükselmiştir. Bu ölçüt dikkate alındığında da, Türkiye bölgesindeki diğer ülkelere kıyasla çok daha fazla sayıda ve çeşitli pazarda rekabet eden bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin ihracat yaptığı pazarların dağılımına bakıldığında, AB-27 ve diğer Avrupa ülkelerinin payının 2000'deki yüzde 63 düzeyinden, 2009'da 56'ya gerilediği, ancak yine de Türkiye'nin ihracatında en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, son yıllarda Ortadoğu ülkelerinin ihracatımız içindeki payında hızlı bir artış yaşanmış, 2000'de yüzde 9 olan pay, 2009'da yüzde 19'a yükselmiştir. Kuzey Afrika ülkelerinin payı son 10 yıl içinde iki katına çıkmış ve 2009'da yüzde 8 olmuştur. Son dönemde bölge ülkeleriyle hızla gelişen siyasi ilişkiler bu pay değişikliklerine önemli bir katkı yapsa da, esas dinamik küresel kriz ile birlikte Avrupa Birliği pazarında keskin bir daralmanın yaşaması ve Türk ihracatçıların kendilerine yeni pazar bulma arayışları olmuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarının küresel krizden nispeten daha az etkilenmiş olmaları, bu pazarların henüz yeterince küresel ekonomiye entegrasyonların düşük seviyede olması, önümüzdeki döneme yönelik fırsatlar konusunda hesaba katılması gereken unsurlar arasındadır.

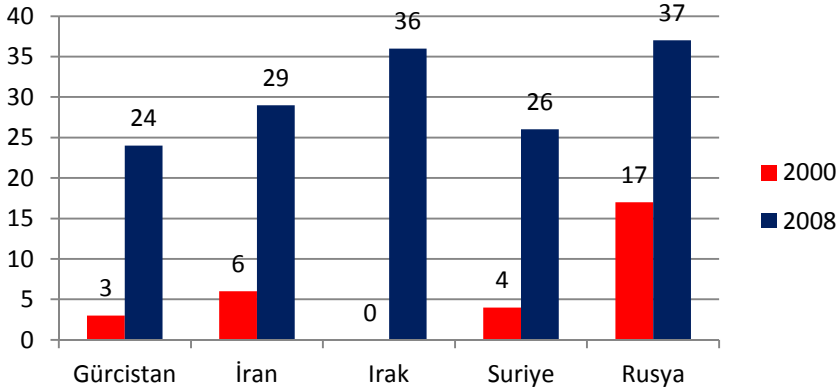
Şekil 4: Türkiye'nin İhracatının Bölgelere göre Dağılımı; 1996-2009

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretin artmasının yanında, göze çarpan bir diğer nokta, söz konusu ülkelere yapılan ihracatın çeşitlenmesidir (Şekil 5). 2000 yılında Irak'a 10 milyon doların üstünde ihracat yaptığımız ürün grubu sayısı sıfırken, 2008'de 36'ya yükselmiştir. İran'a 29, Suriye'ye ise 26 farklı ürün grubunda 10 milyon doların üstünde ihracat yapılmaktadır. Bu da, özellikle Suriye-Irak-İran ekonomilerine yakınlığın büyük avantaj oluşturduğu TRC3 Bölgesi için fırsatların ve potansiyelin çeşitliliğine işaret etmektedir.

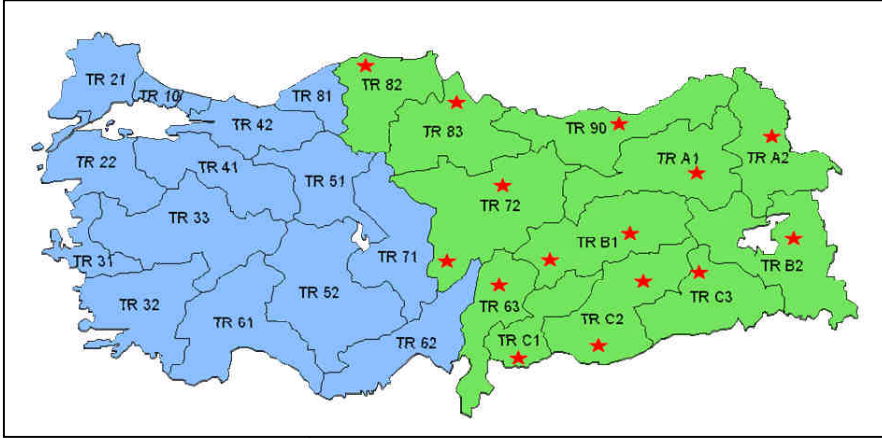
Şekil 5: Komşu ülkelere 10 milyon doların üzerinde ihracat yapılan ürün grubu sayısı; 2000, 2008

Kaynak: Birleşmiş Milletler COMTRADE Veritabanı

Türkiye'de son yıllarda değişmekte olan ihracatın bölgesel dağılımı daha yakından incelendiğinde, ilginç bir unsur göze çarpmaktadır. Şekil 7'de Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'nın bir parçası olan Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (BROP) kapsamındaki iller ve bu kapsamda olmayan illerin ihracatının hangi bölgelere yöneldiği görülmektedir. BROP illerini geliştirmekte olan iller, BROP olmayan illeri ise gelişmiş iller olarak da ele alınabilir. Zira, BROP programının uygulayıcısı konumundaki Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın sınıflandırmasında, kişi başına düşen milli geliri Türkiye ortalamasının yüzde 75'inin altında olan Düzey 2 Bölgeleri, BROP programı kapsamına alınmış, bu oranın üstündeki ise kapsama girmemiştir. TRC3 Bölgesi de, etrafındaki diğer Düzey 2 Bölgeleri ile birlikte BROP kapsamına alınmıştır (Şekil 6).

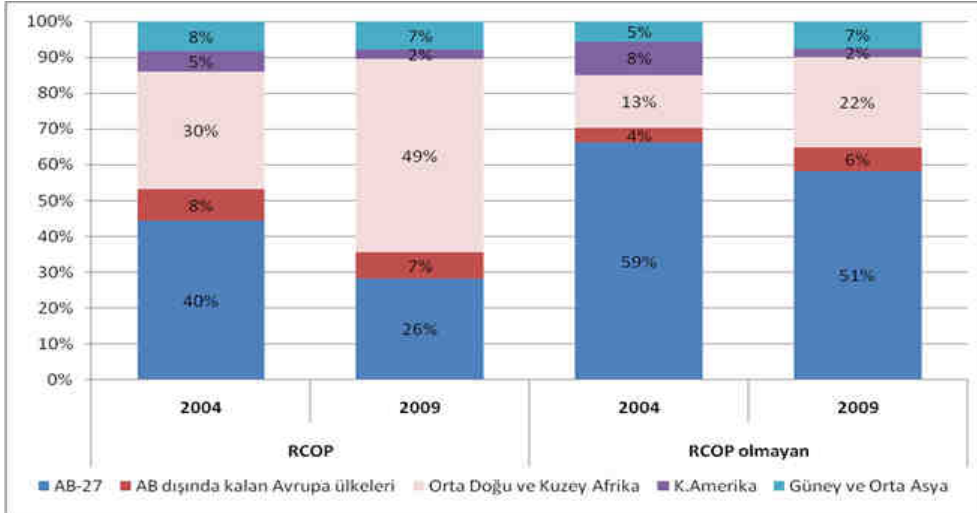
Şekil 6: BROP dışındaki (mavi) ve BROP kapsamındaki (yeşil) ve DÜZEY-2 Bölgeleri

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı

BROP bölgelerinin ihracatı 2004 yılında 4 milyar dolarken, yıllık ortalama yüzde 22 artarak 2009 yılında 10 milyar dolara yükselmiştir. BROP olmayan bölgelerin ihracatı ise 2004 yılındaki 59 düzeyinden, yıllık ortalama yüzde 10'luk artışla, 2009'da 87 milyar dolara ulaşmıştır. BROP olmayan illerin ihracatı 2009 yılına gelindiğinde yüzde 26 oranında daralmıştır. Bu da 2009'u dahil etmediğimiz zaman elde ettiğimiz yüzde 19'luk ortalama artışın yüzde 10'a düşmesine sebep olmuştur. BROP illerinin ihracatı ise kriz döneminde yüzde 9 oranında daralmıştır. Şekil 7'de gösterilen, bölgelerin ihracatının coğrafi yöneliminden üç ana tespit yapılabilir. Birincisi, 2009 itibarıyla, Türkiye'de gelişmiş illerin ihracatında AB-27 ve diğer Avrupa ülkelerinin payı ağırlıktayken (yüzde 57), içinde TRC3'ün de yer aldığı gelişmekte olan illerin ihracatında ise Ortadoğu-Kuzey Afrika (MENA) pazarlarının payının ağırlıkta (yüzde 49) olduğu gözlenmektedir. İkincisi, son 4 sene içinde MENA payında, gelişmiş illerde yüzde 9 puanlık bir artış görülürken, BROP illerinde yüzde 20 puanlık bir artış dikkat çekicidir. Üçüncüsü ise, 2004'ten 2009'a, BROP illerinin ihracatı içinde Avrupa Birliği ülkelerinin aldığı payın yüzde 40'dan 26'ya düşmesidir.

Şekil 7: Türkiye'de gelişmiş ve gelişmekte olan şehirlerin ihracatının bölgesel

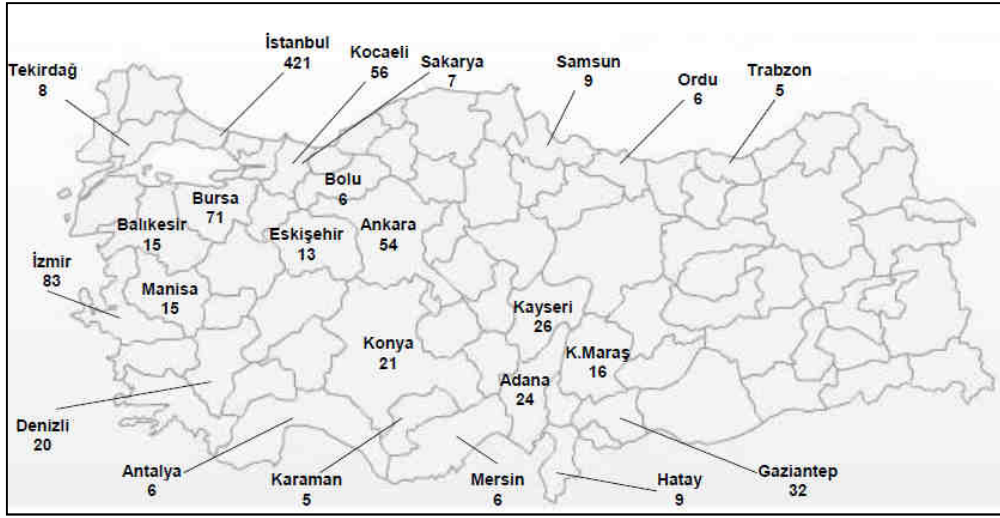

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi ve TEPAV hesapları

Türkiye'de son yıllarda yaşanan iktisadi dönüşüm sürecinin, TRC3 Bölgesi için en fazla fırsat yaratan unsuru ise sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin batısından doğusuna kayma olgusudur. Sanayi faaliyetlerinin coğrafi dağılımındaki değişiklikleri izlemeye olanak tanıyan ender

sayıdaki veri-setlerinin başında İstanbul Sanayi Odası tarafından yayınlanan Türkiye'nin en büyük 500 ve ikinci en büyük 500 sanayi kuruluşu sıralamasıdır. 1999 yılında, İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana dışında yerleşik olup ISO-1000 sıralaması içine girebilen sanayi kuruluşlarının sayısı 10 yılda yüzde 50 artarak, 249'dan, 2009'da 382'ye yükselmiştir. Şekil 8'de, 5'den daha fazla ISO-1000 şirketine sahip olan iller haritada görülmektedir. Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşunun 421'i yani yüzde 42'si İstanbul'da yerleşik olmakla birlikte, 5 taneden daha fazlaya sahip olan illerin sayısı 24, 10 taneden daha fazlaya sahip illerin sayısı 14'tür. Son dönemde hızlı gelişmesiyle dikkat çeken iller de Gaziantep (32), Kayseri (26), Konya (21), Denizli (20), Kahramanmaraş (16), Balıkesir (15), Manisa (15) ve Eskişehir (13) belirli bir düzeyde sanayi faaliyetinin kümелendiği bölgeler olarak ön plana çıkmaktadır. Haritanın doğusundaki boşluk ise, başta TRC3 Bölgesi olmak üzere, Türkiye'nin doğusunda sanayileşme adına önümüzdeki dönemde fırsatların ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

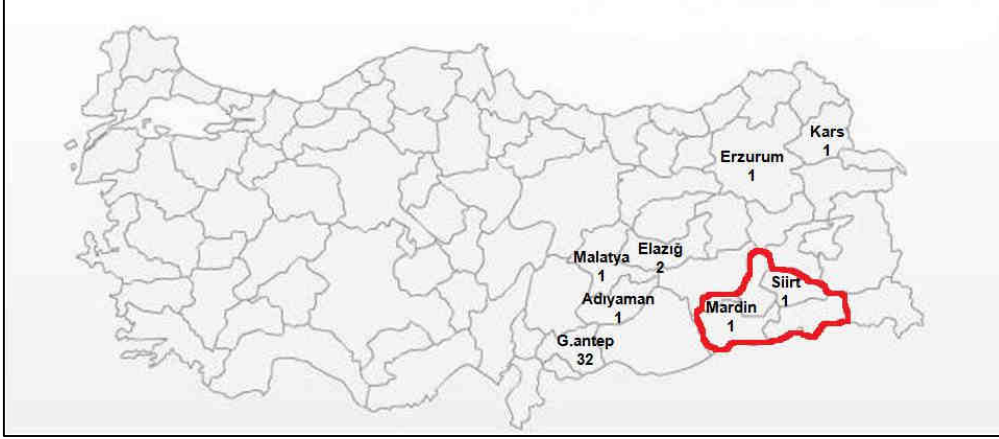
Şekil 8: İstanbul Sanayi Odası 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesinde 5'den daha fazla firmanın yerleşik olduğu iller

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası

Şekil 9'da, BROP bölgesinden, ISO-1000 içinde herhangi bir firmaya sahip olanlar görülebilmektedir. TRC3 Bölgesi'nde, biri Mardin, diğeri Siirt'ten olmak üzere sadece iki sanayi kuruluşu ilk 1000 içinde yer alabilmektedir. Her iki firma da çimento sektöründe faaliyet göstermekte ve toplamda yaklaşık 1200 kişiye istihdam sağlamaktadır. Mardin ve Siirt haricinde, bölgede Adıyaman, Malatya, Erzurum, Kars'tan birer, Elazığ'dan ise 2 adet sanayi kuruluşu ISO-1000 içinde yer almaktadır. TRC3'ün dış ekonomik çevresindeki en yakın sanayi üretim merkezlerinin ise Gaziantep ve Kahramanmaraş olduğu görülmektedir.

Şekil 9: BROP Bölgesinde olan ve İstanbul Sanayi Odası 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesinde sıralanmış firmaların yerleşik olduğu iller

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası

Sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin doğusuna doğru kayma süreci, maliyet avantajları, teşvik sistemi ve küresel rekabet koşullarının bir bileşkesi sonucunda şekillenmektedir. Bu süreçten, TRC3 Bölgesi'nin önümüzdeki dönemde ne ölçüde faydalanabileceği, büyük firmaların alacağı kararlar, Ankara'daki karar alıcıların geliştireceği yeni teşviklere bağlı olduğu kadar, başta DİKA olmak üzere, Bölge'deki aktörlerin TRC3 Bölgesini yatırımlar için ne kadar cazip hale getireceği ile de yakından ilgilidir.

3. TRC3 Bölgesi'nin İhracat Yapısı

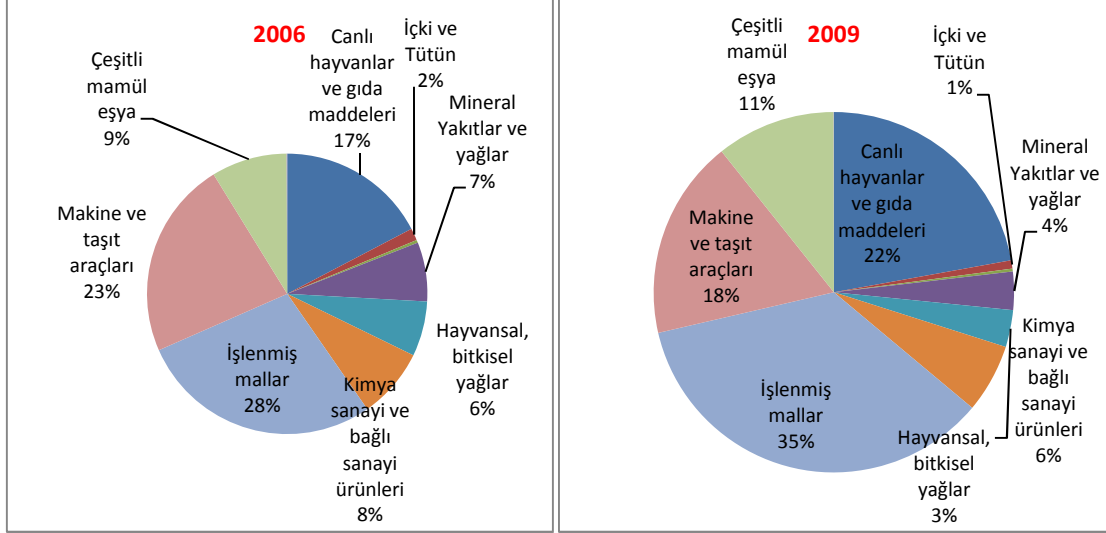
Bölge'nin ileriye yönelik stratejilerinin belirlenmesinde mevcut durumun detaylı bir şekilde analiz edilerek, güçlü ve zayıf yanların doğru kavranması büyük önem taşımaktadır. Ancak bu şekilde, dış çevrenin sunduğu fırsatlardan faydalanılabilecek, tehditler fırsata dönüştürülebilecektir. Bunlar göz önünde bulundurularak, bu bölümde Bölge'nin dış çevresiyle olan ticari ilişkileri incelenmekte ve sektörel bazda güçlü yanlar ortaya konmaktadır.

Mevcut durum analizinde sunulmuş olan imalat sanayindeki firma sayıları Bölge'de yoğunlaşan alt sektörlerle ilişkin bir fikir vermektedir. GAP idaresinin yayımladığı 2009 GAP sanayi envanterindeki verilere göre Bölge'deki imalat sanayi firmalarının yüzde 42'si gıda, içki ve tütün sektöründe, yüzde 18'i çimento, cam, seramik gibi ürünleri içeren taş ve toprağa dayalı sanayide, yüzde 17'si kimya, petrol, kauçuk ve plastik sektöründe, yüzde 13.5'i ise tekstil sektöründe faaliyet göstermektedir.

Bölge'de imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların alt sektörlerdeki dağılımına benzer bir tablo ihracat verilerinde de ortaya çıkmaktadır. 2009 yılı verilerine göre, Türkiye'nin toplam ihracatının (102.135 milyon \$) yüzde 1,1'ini (1.174 milyon \$) TRC3 Bölgesi gerçekleştirmektedir. İhracata Irak özelinde bakıldığında, kriz döneminde Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat payının arttığı, kriz öncesinde yüzde 3 seviyesinde olan payın 2009 yılında 5.124 milyon \$'la yüzde 5 seviyesine çıktığı görülmektedir. TRC3 Bölgesi'nin Irak ihracatındaki payına bakıldığında 828 milyon \$ ile toplam Irak ihracatının yüzde 16,2'sini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bölge'nin ihracat kompozisyonuna bakıldığında öne çıkan sektörler taş ve toprağa dayalı sanayi ürünleri ile tekstil ürünlerini içeren işlenmiş mallar sektörü (yüzde 35) ve canlı hayvanlar ve gıda maddeleri sektörü (yüzde 22) olduğu görülmektedir. Makine ve taşıt araçları sektörü yüzde 18'lik payla üçüncü sırada gelmektedir. Son 3 yılda bu sektörlerden

işlenmiş mallar sektörü ile canlı hayvanlar ve gıda maddeleri sektörlerinin ihracattaki paylarını arttırdıkları izlenirken makine ve taşıt araçları sektörünün payının düştüğü görülmektedir: 2006 yılında söz konusu sektörlerin ihracattaki payları sırasıyla yüzde 28, 17 ve 23 olmuştur (Şekil 10). Bölge ihracatının yaklaşık olarak yüzde 96'sının Irak'a yapıldığı düşünüldüğünde, bahsedilen ihracat kompozisyonunun Irak ihracatını da yansıttığı söylenebilecektir.

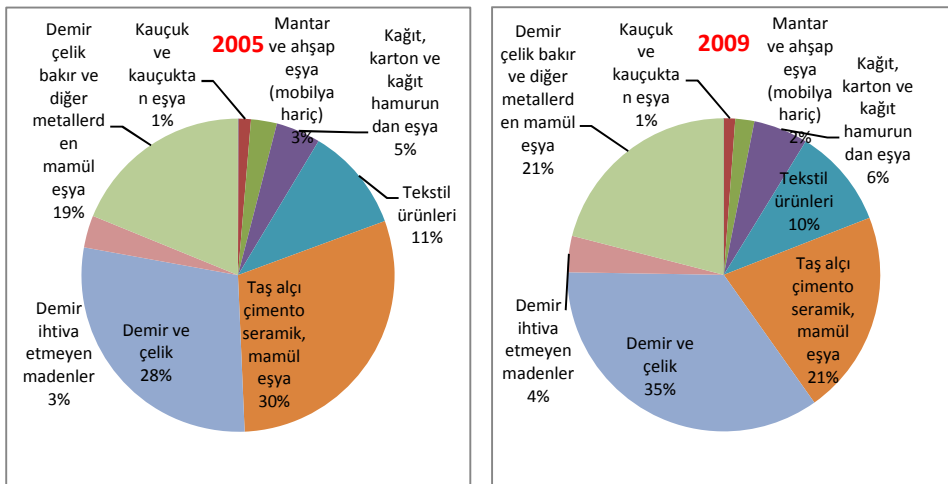
Şekil 10: Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatın ürün dağılımı (SITC Rev.3)

Kaynak: : Birleşmiş Milletler COMTRADE veritabanı

İşlenmiş malların detayına inildiğinde yüzde 77'sini (toplam ihracatın yüzde 27'sine denk gelmektedir) inşaata yönelik malların ihracatının (demir-çelik yüzde 35, demir-çelikten mamul eşya yüzde 21 ve çimento, seramik vb maddeden eşya yüzde 21) oluşturduğu göze çarpmaktadır (Şekil 11). Bu ürünleri yüzde 10'luk oranla tekstil takip etmektedir. Yıllar içerisinde söz konusu alt sektörlerdeki değişime bakıldığında 2006 yılından bu yana yassı mamulleri, çubuk ve profilleri içeren demir-çelik sektörünün payı artarken (yüzde 23'ten 35'e), buna karşılık demir-çelik ve diğer metallerden eşyalar sektörü ile taş, alçı, çimento, seramik vb maddeden eşya sektörlerinin her ikisinin de ihracat payında yüzde 25'ten 21'e düşüş izlenmektedir.

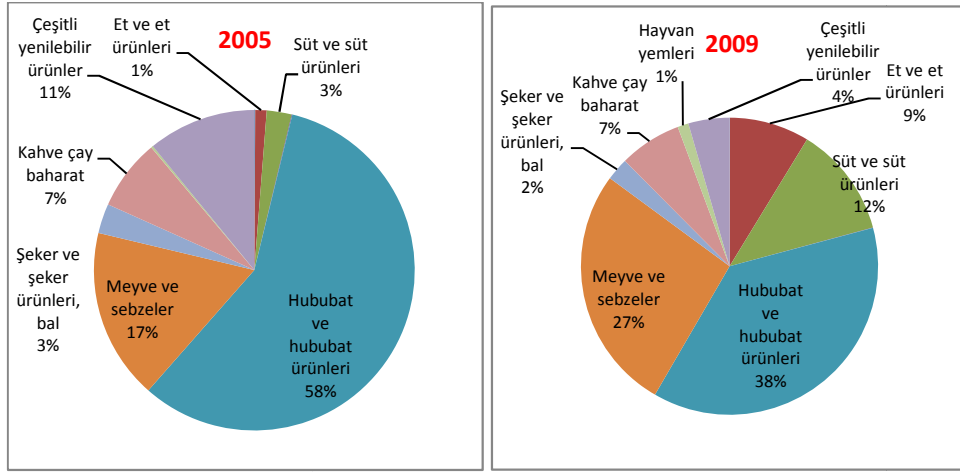
Şekil 11: Türkiye'nin Irak'a yaptığı işlenmiş mal ihracatının alt sektörleri (SITC Rev.3)

Kaynak: Birleşmiş Milletler COMTRADE veritabanı

Toplam ihracatın yüzde 22'sini oluşturan canlı hayvan ve gıda maddeleri sektörünün alt kalemlerinde öne çıkan ürünlerde yıllar itibariyle bir değişim yaşanmış olduğu görülmektedir (Şekil 12). Süt ve süt ürünleri 2005'teki yüzde 3 seviyesinden 2009'da yüzde 12'ye artış sergilemiş, meyve-sebze ihracat payında da yine benzer şekilde 10 puanlık (yüzde 17'den 27'ye) bir artış yaşanmıştır. Bu ürünlerin payındaki artış hububatın ihracat payının düşüşüne sebep olmuş, 2005 yılındaki yüzde 58'lik hububat ihracatı 2009 yılında yüzde 38'e gerilemiştir. Hububat ürünleri içerisindeki dağılıma bakıldığında un ve bulgur payının azalırken (yüzde 84'ten 66'ya), ekmek ve makarna gibi işlenmiş ürünlerin paylarının arttığı (yüzde 15'ten 32'ye) görülmektedir. Katma değeri daha yüksek olan bu ürünlerin paylarındaki artış, Irak'taki talep yapısındaki değişime bağlanabilir. Irak'ta savaşlarla geçen uzun yılların ardından ekonomik ve siyasi alanda göreceli bir istikrar ortamı oluşmuş, bununla birlikte yükselen yaşam standardı işlenmiş gıdalara olan talebi arttırmıştır. Bu yönde bir eğilimin, istikrar ortamının önümüzdeki dönemde daha da gelişmesine bağlı olarak, devam etmesi beklenmektedir.

Şekil 12: Türkiye'nin Irak'a yaptığı canlı hayvan ve gıda maddeleri ihracatının alt sektörleri (SITC Rev.3)

Kaynak Birleşmiş Milletler COMTRADE Veritabanı

Bölge'den yapılan ihracatta sahip oldukları yüzde 52 ve 46 payları ile ihracatın yaklaşık yüzde 98'ine hakim olan Şırnak ve Mardin illeri ihracatlarının tamamına yakınına Irak'a gerçekleştirmektedirler. Şırnak ve Mardin'in ihracattan bu kadar yüksek pay almalarının sebebi bu illerin Bölge'nin Irak ve Suriye ile sınırını oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Batman ve Siirt illeri ise ihracattan sırasıyla yüzde 1,38 ve 0,08 pay almaktadırlar. Irak ihracatının bu illerdeki ağırlığı da değişmemekte, Batman ihracatının yüzde 53'ünü Irak'a yaparken Siirt'te bu oran yüzde 85 seviyesindedir (Tablo 2).

Tablo 2: TRC3 illeri ihracatının ülkelere dağılımı (2009)

Şırnak	Mardin	Batman	Siirt
%99 Irak	%98 Irak	%53 Irak	%85.3 Irak
%0.4 Suriye	%1 Suriye	%33 KKTC	

Kaynak:TİM

İhracat kompozisyonuna iller bazında bakıldığında ürünlerde ufak da olsa bir farklılaşma görülmektedir. Mardin ve Şırnak illeri ihracatında sanayi ürünleri ağırlıklı görünmekle birlikte Mardin'de tarım ürünlerinin de ihracatta önemli bir paya (yüzde 31) sahip olduğunu söylemek mümkündür. Şırnak'ta ihracatın yüzde 84'ü inşaat odaklıyken (demir-çelik, çimento, seramik vs.), Mardin'de bu oran yüzde 44 seviyesindedir (Tablo 3).

Bölge ihracatında Şırnak ilinin ağırlığı söz konusu olsa da ihracatında ağırlıklı olan, demir-çelik, çimento ve diğer toprak ürünleri gibi sanayi ürünlerinin ilde üretilmiyor olması Şırnak'ın bir transit ticaret bölgesi olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, TRC3 Bölgesi'nin önemli ihracat ürünlerinden biri olan çimento ile ilgili üretim sadece Mardin ve Siirt'teki tesislerde yapılmaktadır. Ancak, Şırnak'tan yapılan ihracatta çimento ve toprak ürünleri yüzde 37 gibi önemli bir paya sahiptir. Şırnak'ın nakliyeye dayalı bu yapısı illerdeki motorlu taşıtların dağılımından da ortaya çıkmaktadır (Tablo 4). TRC3 Bölgesi'ndeki kamyon sayısının yarısından fazlası (yüzde 56) Şırnak ilinde bulunmaktadır. Şırnak'ı yüzde 33'lük oranla Mardin takip etmektedir.

Tablo 3: Şırnak ve Mardin illeri ihracatının ürün dağılımı (2009)

Şırnak	TARIM	SANAYİ	MADEN
PAY	%8	%92	%0
Alt Sektör Dağılımı	%46 Hububat %25 Yaş sebze ve meyve	%51 Demir-Çelik %40 Çimento ve toprak ürünleri	

Mardin	TARIM	SANAYİ	MADEN
PAY	%31	%66	%3
Alt Sektör Dağılımı	%92 Hububat %2 Yaş sebze ve meyve	%43 Demir-Çelik %22 Çimento ve toprak ürünleri	

Kaynak:TÜİK

Tablo 4: Motorlu Taşıt Sayılarının İllere Göre Dağılımı (2009)

	Otomobil	Minibüs	Otobüs	Kamyonet	Kamyon	Motosiklet	Özel Amaçlı	Traktör	Toplam
Şırnak	3304	1020	69	3690	18089	922	155	1262	28511
Mardin	13970	2887	402	7111	10545	4354	197	6305	45771
Batman	10715	2097	251	6826	2485	3671	174	4203	30422
Siirt	4825	1148	84	2563	892	1051	101	1393	12057
Toplam	32814	7152	806	20190	32011	9998	627	13163	

Kaynak:TÜİK

Toplamda bölge ihracatının yüzde 3'ünü gerçekleştiren Batman ve Siirt illerinde ise öne çıkan ürünler illerde ağırlıklı olan ekonomik faaliyetleri de ortaya koymaktadır. Batman'da kimyevi madde ve mamulleri (yüzde 37), madencilik ürünleri (yüzde 21) ve hububat, bakliyat, yağlı tohum ve mamulleri (yüzde 17) iken Siirt'te hububat ve mamulleri öne çıkmakta (yüzde 51), onu da demir-çelik ürünleri (yüzde 22) ve ağaç-orman ürünleri (yüzde 13) takip etmektedir.

Görüldüğü üzere genel olarak Türkiye'nin ve TRC3 Bölgesi'nin yeniden yapılanan Irak ve Suriye pazarlarıyla ekonomik işbirliği hızla artmaktadır. Ancak, TRC3 Bölgesi'nin Irak'a ihracatı hızla artarken, Suriye ile ticaret sınırlı kalmıştır. Ayrıca bölge içinde de farklılıklar oluşmaktadır. Mardin ve Şırnak illeri görece olarak daha fazla ihracata yönelirken Batman ve Siirt'te ihracat faaliyetleri sınırlı kalmıştır. TRC3 Bölgesi'nin ihracatına yönelik dikkat çeken bir diğer nokta da ihracatın birkaç ürün grubu dışında çeşitlenememesidir.

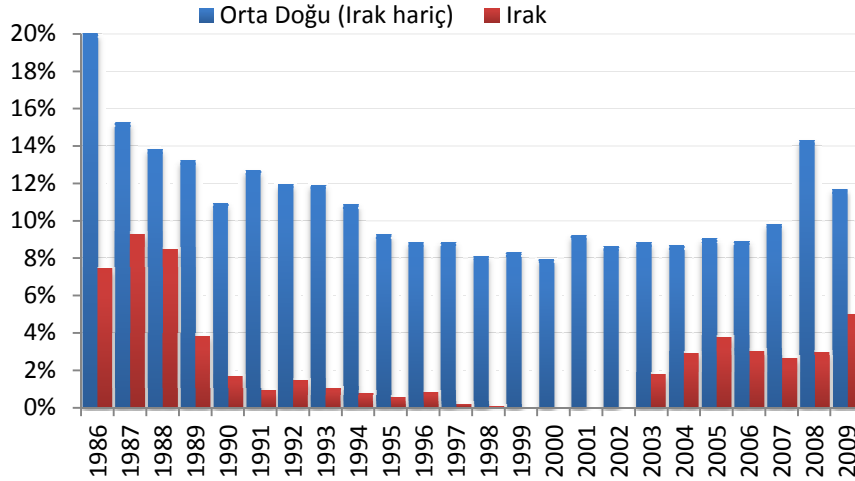
4. Sınır Ötesine İlişkin Değerlendirme

Bir önceki bölümde de görüldüğü üzere TRC3 Bölgesi'nin ekonomik gelişmesinde en büyük fırsat Irak, Suriye ve İran pazarlarına olan yakınlığıdır. Orta Doğu'da bir imalat merkezi konumunda olan Türkiye'nin bu ülkelerle siyasi ve ticari ilişkilerini geliştirmesi, TRC3 Bölgesi'nin ekonomik gelişmesinde sınır ötesindeki pazarları bir basamak olarak kullanmasında önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle söz konusu ülkelere ilişkin değerlendirme Bölge Planı'nın temel konularından birini oluşturmaktadır. Bu bölümde Irak, İran ve Suriye'ye ilişkin iktisadi ve siyasi mevcut durum analizleri ve öngörüler yer almaktadır.

Irak Pazarının Sunduğu Fırsatlar

Irak'la ticaret, TRC3 Bölgesi'nin ihracat hacminin yüzde 98'ini oluşturduğundan, Irak pazarındaki gelişmeler Bölge için büyük önem taşımaktadır. Bununla beraber, Irak'la ekonomik ilişkilerin gidişatı, diğer Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerdeki değişimlerin ne yönde olacağını da işaretini vermektedir. Şekil 13'te Irak'a yapılan ihracattaki düşüşlere paralel olarak Orta Doğu'daki diğer ülkelere yapılan ihracatın da düştüğü gözlenmektedir. Son yıllarda Irak'a yapılan ihracattaki artışların Orta Doğu'daki diğer pazarlarda Türkiye'nin payını olumlu yönde etkilemesi, Irak'ın Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak görülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Şekil 13: Irak ve diğer Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'nin ihracatındaki payı, 1986-2009

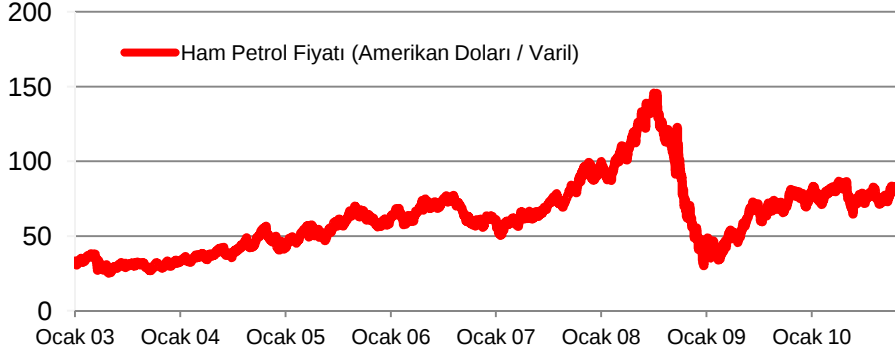
Kaynak:TİM

Irak'ın ithalatında Türkiye'nin tüm sektörlerde üst sıralarda yer alması ve bir yeniden inşa sürecinden geçiyor olması, bu pazardaki arz açığının ve orta ve uzun vadede ortaya çıkabilecek fırsatların bir değerlendirmesini gerektirmektedir. Irak ekonomisinin petrol üretimine dayandığı, ham petrol ihracatının milli gelirin yüzde 60'ını, bütçe gelirin ise yüzde 90'ını oluşturduğu bilinmektedir. Petrol fiyatlarındaki artışların ve faaliyete geçen yeni petrol sahalarının, milli geliri de olumlu yönde etkileyerek diğer sektörlerin de gelişmesine ön ayak olması, ülkede arz açığı ve kapasite yetersizliği olan tarım, gıda sanayi ve inşaat gibi sektörlerde ithal ürünlere olan talebi artırmayı beklenmektedir. Şekil 14'te görüldüğü üzere, 2009'dan beri ham petrol fiyatlarının yükselişte olması ve Irak ekonomisinin istikrarlı büyüme seyri bu yöndeki gelişmeleri hızlandırmaktadır.

Ülkede güvenlik koşullarının gittikçe düzelmesi de tüketimi artırmak yoluyla ithal mallara olan talepteki artışı desteklemektedir. Bununla beraber, Irak'ta yaşanan yeniden inşa sürecinin kısa vadede tamamlanamayacak bir süreç olduğu bilinmektedir. Savaş sonrası yol ve su boruları

bağlantıları, iletişim, petrol nakil hatları gibi birçok altyapı sisteminin ve birçok binanın hasar görmüş olması ve bunların ancak küçük bir kısmının yeniden inşasının bitmesi, Irak'ın yeniden inşa sürecinin uzun vadeli bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Şekil 14: 2003 sonrasında ham petrol fiyatları

Irak'ta altyapı ve inşaat sektöründeki ihtiyacı karşılayacak yeterli kapasitenin bulunmaması ve güvenlik koşullarıyla birlikte düzelen ekonomi, ülkeyi yatırımcılar için bir yüksek getiri bölgesi haline getirmektedir. Bu durum, lojistik olarak Irak'ta büyük avantaja sahip TRC3 Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin Irak'a yatırım yaptığı takdirde buradaki yeniden inşa sürecinden büyük yarar sağlayabileceğini göstermektedir.

Irak'ta tarım sektöründe talebin gittikçe artmasının ve ileriki yıllarda da bu artışın devam edeceği yönündeki beklentilerin ardında iki temel neden yatmaktadır. Birincisi, Irak'ın Orta Doğu'da en hızlı nüfus artışının yaşandığı ülke olmasıdır. Yılda yüzde 2.6 büyüyen 31,3 milyonluk Irak nüfusunun 2025'te 40 ve 2040 yılında 50 milyona ulaşması beklenmektedir. İkincisi, Irak'ta yaşam standartlarının hızla yükselmesi ve bunun et, balık ve işlenmiş gıda tüketimini, talep edilen ürün miktarını ve çeşidini artırmasıdır.

Arz tarafından bakıldığında, Irak'ta ekilebilir boş ve eksik istihdamlı büyük ölçekli araziler dikkat çekmektedir. Örneğin, tarım sektöründe önemli bir yeri olan Basra Bölgesi'nde yaklaşık 1 milyon hektar işlenebilir arazinin sadece yüzde 31'i kullanılmaktadır. Bu durum ise tarım ürünlerinin arzında, talebe benzer şekilde, bir artış eğilimi beklenebileceğine işaret etmektedir.

İnşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetlerine olan talebin artmasında da benzer nedenler rol almaktadır. Hızlı nüfus artışı, kişi başı gelirin yükselmesi ile hızlanan kentleşme ve ülkede istikrarın sürmesi ile ülkeye dönecek mülteciler, konut projelerinin sayısının artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Sadece Bağdat'ta dahi nüfusun yüzde 29'unun konut ihtiyacı bulunmaktadır. Önümüzdeki beş sene içinde 3 milyon yeni konuta ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte İnşaat sektöründe çok az sayıda yerel firma gereken büyük ölçekli yatırımları karşılayabilecek kapasiteye erişebilmiştir. Konut inşası dışında devlet kurumlarına ev sahipliği yapan ve savaş sırasında yıkılmış birçok binanın yanı sıra birçok yeni üniversite, iş merkezi, sanayi tesisi ve belediye binası yapılmasına da ihtiyaç bulunmaktadır.

Irak'ta Yatırım Ortamı

Irak'ta savaş öncesi bürokratik yapı ve savaş sonrasının politik çalkantıları yatırım ortamını olumsuz yönde etkilemiştir. Tablo 5'te görüldüğü gibi, yapılan ülke kıyaslamalarında Irak çoğu iş yapma kıstasında son sıralarda yer almaktadır.

Yatırım ortamının elverişliliği bakımından Irak komşularından daha kötü durumdadır. Buna karşın iş açma, inşaat izinleri ve sözleşmelerin bağlayıcılığı konularında gelişme kaydedildiği

gözlenmektedir. Son bir yılda Irak iş kurma maliyetlerini yarıya indirmiş, inşaat izin maliyetlerini ise yüzde 60 azaltmıştır. Daha çok yatırımcı çekilebilmesi için ise özellikle iş açma ve sözleşmelerin bağlayıcılığında yatırımcıların işlerini kolaylaştıracak çeşitli adımlar atılması gerekmektedir.

Tablo 5: İş Yapma kıstasları dünya sıralamasında Türkiye, Irak ve Suriye, 2009-2010

İş Yapma Kıstasları	Türkiye		Irak		Suriye	
	2010	2009	2010	2009	2010	2009
İş Yapma Kolaylığı	73	63	153	150	143	138
İş Açma	56	44	175	177	133	125
İnşaat İzinleri	133	133	94	108	132	131
İşçi Çalıştırma	145	143	59	51	91	89
Mülkiyet Aktarımı	36	33	53	43	82	72
Krediye Erişim	71	68	167	165	181	180
Yatırımcının Korunması	57	53	119	114	119	114
Vergi Ödeme	75	70	53	50	105	101
Dış Ticaret	67	65	180	180	118	114
Sözleşmelerin Bağlayıcılığı	27	26	139	148	176	175
İflas İşlemleri	121	120	183	183	87	87

Kaynak: IFC-World Bank Doing Business Report 2010

Tablo 6: Seçilmiş ülkelerde yapılan yatırım ortamı reformu sayısı

	2008	2009	2010
Mısır	5	6	4
İran	0	0	4
Irak	0	0	0
Ürdün	1	1	6
Umman	0	1	2
Suudi Arabistan	3	4	2
Birleşik Arap Emirlikleri	0	1	3

Kaynak: Dünya Bankası Doing Business Raporları 2008, 2009, 2010

Ancak, Tablo 6'dan da görüleceği üzere son 3 yılda Irak'ın genelinde yatırım ortamının geliştirilmesi ve iş yapmanın kolaylaştırılması alanında reform yapılamamıştır. Irak'ın bu alanda birçok Orta Doğu ülkesinin gerisinde kalması önümüzdeki dönemde bu alandaki çabaların yoğunlaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Irak'ta bürokrasinin yavaş işleyişi ve gerekli iş izinlerinin çıkarılmasındaki zorluklar burada büyük ölçekli yatırımların yapılmasını son derece zorlaştırmaktadır. Ayrıca, devlet bütçesinin yüzde 90'ının petrol ve doğalgaz gelirlerinden sağlanıyor olması, bu sektöre yapılan yatırımları birinci öncelik haline getirmiş, diğer sektörlerin ihmaline neden olmuştur. Buna rağmen petrol ve doğalgaz sektöründe petrol çıkarma işleminin yapısı gereği yatırımların büyük ölçekli

olması zorunluluğu nedeniyle, uluslararası petrol şirketlerinin Irak'ta faaliyete başlaması çok uzun sürmektedir.

Tablo 7: Irak'a yapılan doğrudan yatırımlar, 2003-2009

	Miktar (Mn. \$)	Proje Sayısı	% Miktar	% Sayı
BAE	31,404	8	50%	8%
ABD	10,207	32	16%	33%
İngiltere	5,94	6	9%	6%
Çin	3	2	5%	2%
Türkiye	1,901	16	3%	16%

Kaynak: Invest in Iraq Report 2010, KRG

Irak'ta küçük ölçekli yatırımların yaygınlığı, doğrudan yatırımların yapısı incelendiğinde de görülebilmektedir. Yatırım sayısında yüzde 16'lık payla ikinci sırada bulunan Türkiye'den gelen yatırımın hacmine bakıldığında yüzde 3'te kaldığı görülmektedir (Tablo 7). Bu da Türkiye'den gelen yatırımların daha çok küçük ölçekli olduğuna işaret etmektedir. Yatırım sayısında lider konumundaki ABD'nin yatırım hacmine bakıldığında da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum Irak'ın petrol ve doğalgaz gibi büyük yatırım gerektiren sektörler dışında küçük ölçekli yatırımlar için elverişli koşullara sahip olduğunun, bu alanlarda özel sektörün gelişmesine yatkın bir çevrenin bulunduğu bir göstergesidir.

Ülkede yatırım programları, federal yönetimin münhasır yetki alanına girmeyen alanlarda yerel yönetim bazında kararlaştırılabilmektedir. Bu sayede Kuzey Irak'taki Yerel Yönetim (KYY) tarafından 2006 yılında çıkartılan yatırım kanunuyla, federal yönetimin 2005 yılında çıkardığı yatırım kanunundan farklı olarak birçok alanda yabancı yatırımcıya teşvik verilmektedir. Öte yandan, iki kanun da yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılar ile eşit haklara sahip olmasını ve yabancı işçi çalıştırabilmelerini öngörmektedir. Kuzey Irak'taki ek teşviklerden yararlanmak isteyen yatırımcının KYY bünyesinde kurulmuş bir yatırım kurulundan lisans alması gerekmektedir. Bu lisansların başvuru süreci bir aydan dört aya kadar bir süre içerisinde tamamlanmaktadır. Kuzey Irak'ta yabancı yatırımcıya sağlanan en önemli teşvikler ise şunlardır:

- Projenin yapılacağı, petrol ve doğalgaz sahaları dışındaki alanların tam mülkiyeti
- On yıl boyunca proje gelirlerinden vergi muafiyeti
- Yedek parça ithalatında proje maliyetlerinin yüzde 15'i kadar vergi muafiyeti
- Hammadde ithalatının beş yıl boyunca gümrük vergilerinden muafiyeti
- Kuzey Irak'ın az gelişmiş bölgelerine yapılacak yatırımlara ek teşvikler ve ortaklık fırsatları
- Gerekli altyapının proje alanının sınırına kadar KYY tarafından sağlanması

Bankacılık ve finans sektörlerindeki sıkıntılar ise bu yatırım teşviklerine gölge düşürmekle beraber, bu sektörlerde de son yıllarda olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Enflasyondaki hızlı düşüşler ve yeni para biriminin getirdiği istikrarla ekonomi her geçen yıl daha da düzeltilmektedir. Fakat ekonomik aktiviteler halen çoğunlukla nakit para üzerinden yürütülmektedir. Büyük miktarda ödemelerin yapılması için çantalarla nakit para taşınmaktadır. Bankacılık hizmetlerine olan talep, şu anda sunulabilen hizmetin çok üstündedir.

Irak'ta 2009 itibariyle Merkez Bankası'na ek olarak 43 banka faaliyet göstermektedir. Bunların 7'si, bankacılık sektörü varlıklarının büyük çoğunluğuna sahip olan devlet bankalarıdır. En büyük ilk üç devlet bankası, varlıkların yüzde 85'ini elinde tutmaktadır. Özel bankalardan 3'ü yabancı bankadır. Irak'ta bulunan 43 bankanın yalnızca 9'u tüm elektronik fon transferi (EFT) faaliyetlerini yürütebilecek kapasiteye sahiptir.

Irak'ta şube açmak için dört Türk bankası BDDK'dan izin talep etmiştir. Bunlardan Irak'ta çalışma izni alan ilk Türk bankası olan Ziraat Bankası, Bağdat'ta şube açmış bulunmaktadır. İş Bankası ve Vakıfbank ise gerekli izinleri almış, Irak'ta şube açmak için çalışmalarını hızlandırmış bulunmaktadır. Kuveyt Türk ise fizibilite çalışmalarını bitirmiş, henüz izin talebinden sonuç alamamıştır. Kuzey Irak'ta Türk şirketlerinin özellikle inşaat sektöründe oldukça faal olmasına karşın, henüz bir Türk bankasının şubesi açılmamıştır. Albaraka Türk, Kasım 2010'da Erbil'de şube açmak için fizibilite çalışmalarına başladığını duyurmuştur.

Irak finans sektörü, savaş öncesi yönetiminin merkezi ve müdahaleci yapısını çeşitli reformlarla daha modern bir yapıya kavuşturmuştur. Irak Merkez Bankası'nın bağımsızlığının artırılması, yurtiçi faizlerin serbest bırakılması, para biriminin yenilenmesi, vergi sistemindeki büyük değişiklikler, kara para aklamayla mücadele yasası çıkartılması ve bankalar için yeni sermaye koşulları finans sektörünün hızlı dönüşümü ve gelişimini desteklemektedir. 2008-2009 yılları arasında bankacılık sektörünün kredi hacmi 2 kat artmış, sermaye piyasaları ise henüz gelişmesinin başında olmakla beraber, hızla büyümeye başlamıştır.

Irak'ta Petrol ve Doğalgaz Piyasası

Irak'ın milli gelirinin yüzde 60, hükümet bütçesinin ise yüzde 90'ı petrol gelirlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle Irak'ın petrol ve doğalgaz piyasasındaki olası gelişmeleri yakından takip etmek Irak'taki talep yapısının nasıl gelişeceğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Önemli rezervlere sahip olan Irak, dünya enerji ihtiyacı için ön plana çıkan ülkelerin başında gelmektedir. Eski bir teknoloji olan D-2 sismik teknolojisiyle bile ülkenin mevcut hidrokarbon kaynakları 115 milyar varilin üzerindeyken, son teknoloji olan D-3 sismik ve NASA teknolojileriyle bu miktarın iki katına çıkma ihtimali söz konusudur. Fakat günde sadece 2,4 milyon varil petrol üretebilmektedir.

ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre, Irak, Suudi Arabistan, Kanada ve İran'dan sonra dünyanın en büyük dördüncü petrol rezervlerine sahip olmakla birlikte dünya petrol üretiminde 12. sırada yer almaktadır. ABD hükümeti, sektörün gelişimi ve altyapısının yenilenmesi için 2010 yılına kadar 2 milyar doların üzerinde yatırım yapmıştır. Ne var ki bu yatırım sektör için yetersizdir; petrol sektörü ile beraber ülkenin yeniden yapılanması için ihtiyaç duyulan miktarın 100 milyar doların üzerinde olduğu belirtilmektedir.¹ 2007'de ilk taslağı şekillenen; ancak halen merkezi hükümet tarafından onaylanmayan Irak Hidrokarbon Yasası üzerinde taraflarca kısa süre içinde uzlaşılması, Irak'ın tekrar yapılanması için önemli bir finans kaynağı olacaktır.

Tüm tarafları ortak yerde buluşturma amacıyla kurulan Petrol ve Doğal Gaz Konseyi, Irak'taki hidrokarbon geliştirme ve pazarlama haklarını Irak ulusal petrol şirketine devretmiştir. Fakat yasada netleşmemiş birçok alan hala mevcuttur. Yasa özellikle hidrokarbonlardan elde edilecek kazanımların nasıl paylaşılacağına dair net ifadeler içermemektedir. Dolayısıyla gelirlerin dağıtımı konusunda sıkıntılar vardır.

Iraklılar, özellikle yabancı firmaların varlığından ve henüz geliştirilmemiş sahaların yabancı firmalara gitme olasılığından rahatsızlık duymaktadırlar. Bu olasılıktan daha çok Sünni gruplar korkmakta ve petrol ve doğal gaz gelirlerinin yabancı firmalara gidecek olmasının ülkenin bağımsızlığını tehlikeye sokacağını düşünmektedirler.² Sünni grupların yabancı firmalar konusundaki düşünceleri gerçeği yansıtsa da mevcut durumda Irak'ın kendi kaynaklarıyla mevcut petrol ve doğal gaz sahalarını geliştiremeyeceği de bir başka gerçektir.

¹ <http://www.eia.doe.gov/cabs/Iraq/Full.html>

² CRS, Iraq: Oil and Gas Legislation, Revenue Sharing, and U.S. Policy June 26 2007

Tavsiye edilen hidrokarbon yasası üzerinde uzlaşılmasının ana sebebi gruplar arasındaki iktidar mücadelesidir. Sünniler, Saddam dönemindeki gibi güçlü kalmayı arzularken, zengin kaynaklar üzerinde oturan Şii ve Kürtler ise iktidarı ele geçirmenin tek yolunun doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmak olduğunu bildiklerinden, sahip oldukları haklarından vazgeçmek istememektedirler. Nitekim merkezileşmenin Kürtler için bir diğer anlamı da petrol zengini Kerkük'ün ellerinden alınmasıdır.

Sünniler ise Irak petrol gelirlerinin tamamen merkezileştirilmesi gerektiğini düşünmekte ve bunda ısrar etmektedir. Nitekim bu ABD'nin de arzusudur; çünkü bu ülkenin yönetiminde merkezi gelir dağıtımının merkezi hükümetin elde edeceği kaynakları artırarak, onu güçlendireceği yönünde düşünceler mevcuttur.³

Oil and Gas Journal verilerine göre, Irak'ın mevcut petrol rezervi 115 milyar varildir. Petrol bilimciler, ülkenin batısı ve güneyi yeni teknolojilerle daha detaylı olarak ele alınırsa, ülkenin sahip olduğu petrol rezervlerinin 45 ila 100 milyar varil arasında artabileceği görüşünde hemfikirler. Ülkenin sahip olduğu kuyulardan dokuzu super dev petrol havzası (5 milyar varil rezervi), 22 tanesi de dev petrol sahasıdır (1 milyar varil üstü). Bu kuyuların yüzde 70-80'i ülkenin güneyinde bulunmaktadır. Geri kalan yüzde 20-30'luk kısım ise daha çok ülkenin kuzeyinde Musul, Kerkük ve Khanaqin civarında bulunmaktadır.⁴ 2009 yılındaki üretimin üçte ikisi güney sahaları ve Kerkük'te yapılmaktadır.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Kürt Yönetimi Bölgesi sahip olduğu petrolün üretim hakkını elinde tutmak amacıyla 2007 yılında kendi hidrokarbon yasasını çıkarmıştır. Yasanın ardından da Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi bazı yabancı firmalarla yatırım anlaşmaları imzalamış ve kendi petrolünü ihraç etmeye başlamıştır. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin anlaştığı firmalar arasında yer alan Norveçli DNO ve Çinli Sinopec/Addax ile imzalanan anlaşmalar neticesinde mevcut üretimin bir iki yıl içinde günde 100 ila 200 bin varile yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Anlaşmalar imzalanmış olsa da Irak Petrol Bakanlığı bölgede çıkartılan petrolün merkez hükümetin pazarlama şirketi olan SOMO üzerinden yapılmasını talep etmektedir.⁵

Yeni kurulan hükümetin en önemli gündem maddelerinden birisini oluşturacak olan hidrokarbon yasası, ülkedeki petrol ve doğalgaz yatırımlarını doğrudan ilgilendirmekte ve ülkenin ihtiyaç duyduğu kaynakları temin etme konusunda büyük önem arz etmektedir. Taraflarca yasa üzerinde henüz tam uzlaşma sağlanmamış olsa da Irak Petrol Bakanlığı, Kasım 2008 ila Mayıs 2010 tarihleri arasında uluslararası petrol şirketleriyle 14 petrol sahasının geliştirilmesine yönelik uzun vadeli 12 sözleşme imzalamıştır. Birinci aşamada hâlihazırda petrol üretimi yapılan ve toplamda yaklaşık olarak 45 milyar varillik rezerve sahip olan 6 dev petrol sahasının geliştirilmesine yönelik ihaleye gidilmiştir. İkinci aşamada ise keşfedilmiş ve yaklaşık olarak 60 milyar dolarlık rezerve sahip diğer dev petrol sahalarının geliştirilmesi ve üretime kazandırılması için anlaşmalar yapılmıştır. Bu ihaleler sonucunda 2011 yılı sonu itibarıyla Irak'ın toplam üretiminin 400 bin varil/gün artması beklenmektedir. Tüm bu dev petrol sahaları üretime girdiğinde 2017 yılında Irak petrol üretiminin 12 milyon varil/güne ulaşması beklenmektedir.

Irak'ın bu rakamlara ulaşması kolay olmayacaktır; zira ülkenin petrol iletim hatları ve altyapısı çökmüş olduğundan sadece güneydeki petrol hatları tam kapasite çalışabilecek durumdadır. Dolayısıyla ciddi altyapı yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

³ Report of the Study Group on Iraq

⁴ <http://www.eia.doe.gov/cabs/Iraq/Full.html>

⁵ <http://www.eia.doe.gov/cabs/Iraq/Full.html>

Ülkedeki akaryakıt işleme kapasitesi 637.500 varil/gün civarındadır ve ülke ancak bunun yarısını işletebilmektedir. Bu da ülkenin günlük 600 bin varillik ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bunun sonucunda da Irak tükettiği mazotun/benzinin yüzde 30'unu ve LPG'nin yüzde 17'sini ithal etmektedir.

Irak'ın en önemli ve halen çalışır vaziyette olan petrol boru hattı Kerkük-Ceyhan hattıdır. Akdeniz'e petrol taşıyan bu hat savaşlar ve dönem dönem de sabotajlar yüzünden kesintiye uğramıştır. Yaklaşık olarak 1,6 milyon varil/gün kapasiteli olan bu hattın günde 1 milyon varille çalışması için Irak ve Türkiye arasında görüşmeler devam etmektedir. Bu hattın öngörülen kapasiteye ulaşabilmesi için ülkenin güneyindeki petrol sahalarından da petrol alması gerekmektedir. Nitekim bunun için Irak hükümeti, ülkenin güneyinden (Basra'dan) Kerkük'e uzanan iki stratejik petrol boru hattı inşa etmeyi planlamaktadır.

Irak Hükümeti ve Petrol Bakanlığı'nın petrol üretiminin kısa bir süre içinde 10 milyon varilin üzerine çıkarma isteği, ülkenin ihtiyaç duyduğu kaynaklar düşünüldüğünde anlaşılabilir bir durum olmakla birlikte uzmanlar bunun gerçekleşmesinin çok zor olduğu görüşünde birleşmektedir. On yıl gibi kısa süre içinde kapasite artırımını daha önce sadece Suudi Arabistan ve Rusya başarmıştır. Bu iki ülke de iç siyasi sorunları olmayan ülkelerdi. Bu nedenle Irak'taki mevcut kargaşa dolayısıyla Irak Petrol Bakanlığı'nın öngörülerinin gerçekleşmesi çok zordur. Bakanlığın öngörülerini ülkenin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulunduramamak ve tarihsel gelişimleri es geçmektedir.⁶ Mevcut altyapı ve boru hatları hala risk altındadır. Bundan daha da önemlisi hidrokarbon yasası üzerinde halen bir anlaşma sağlanmış değildir ve kuzeydeki Kürtlerin petrol üzerindeki hâkimiyetlerini nasıl kullanacaklarına bağlıdır. Her şeye rağmen uzun vadede Irak petrollerinin geleceği parlak gözükmektedir.

Irak, petrolün yanı sıra doğal gaz bakımından da son derece zengin bir ülkedir. Oil and Gas Journal verilere göre, ülkenin gaz rezervi 112 trilyon kübik feet'tir. Dünyanın onuncu büyük gaz rezervlerine sahip olan ülkedeki doğal gaz yataklarının büyük bir kısmı (yaklaşık yüzde 70) Basra civarındadır. Ülkenin mevcut gaz verileri en son teknoloji ile tekrar ele alındığında bu rakamın 275 ila 300 trilyon kübik feet'i geçeceği tahmin edilmektedir. Ne var ki Irak mevcut teknoloji ile gazının ancak küçük bir kısmını (2008 yılında 522 milyar kübik feet) üretebilmektedir. Çıkarılan gazın bir kısmı elektrik üretiminde, geri kalan kısmı da petrol kuyularının basıncını yüksek tutmak için kullanılmaktadır. Elde kalan yüzde 40'lık kısım da yetersiz altyapıdan dolayı ihraç edilememekte ve kuyuların başında havada yakılmaktadır. Ülkenin 2015 yılından itibaren Avrupa'ya Türkiye üzerinden yılda 530 kübik feetlik gaz satışı yapabileceği Başbakan El Maliki tarafından açıklanmıştır.

Bu bilgiler ışığında Irak'ta petrol ve doğalgaz üretiminin artırılmasına ilişkin takvimin önünde ciddi engeller ve yatırım kısıtları olduğu söylenebilecektir. Bu da petrol gelirlerindeki artışın kısa-orta vadede petrol fiyatlarına bağlı olduğu izlenimini vermektedir. Bu süreçlerin yakından takip edilip Irak'ın genelinde ve özellikle Kuzey Irak'ta petrol gelirlerinin seyrine bağlı bir strateji izlemek TRC3 Bölgesi için oldukça önemlidir.

Irak'ta Güvenlik İklimi ve Siyasi İstikrar

Irak ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin gelişimi açısından bir diğer önemli nokta ise Irak'taki güvenlik ortamı ve siyasi istikrara ilişkin gelişmelerdir. Bu konular hem iş yapma ortamını doğrudan etkilemekte hem de Türkiye-Irak ilişkilerinin seyrini tayin etmektedir.

⁶ U.S. Energy Information Administration www.eia.gov/oiaf/ieo/index.html.

Irak Genelinde Siyasi İstikrarın Belirleyicileri

Irak ve özellikle de Kuzey Irak'ın siyasi istikrar ve güvenlik ikliminde yaşanacak kırılmalıklar TRC3 Bölgesi'ni de etkilemektedir. Tablo 8'de ifade edildiği üzere; Irak genelinde siyasi istikrarın başlıca belirleyicileri; güvenlik iklimi, etnik ve mezhepsel gerginlikler, Irak Merkezi Hükümeti ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi arasındaki anlaşmazlıklar ve bazı yasal/anayasal konulardaki tıkanıklıklardır.

Irak'ın siyasi istikrarına yönelik kısa erimli öncelikli tehditler; etnik ve mezhepsel gerginliklerin yanı sıra Şii direnişçi grupların güvenlik iklimi üzerindeki bozucu etkilerinden kaynaklanmaktadır. Orta erimli bir değerlendirmede; egemenliği tartışmalı bölgelerde yaşanabilecek etnik gerginliklerin yanı sıra merkezi hükümet ile Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi arasında yaşanabilecek gerginlikler Irak'ta siyasi istikrarı bozucu etki yaratabilir. Etnik ve mezhepsel ayrışmanın belirleyiciliğine karşın; 2010 seçimleri öncesi ve sonrasında, farklı grupları temsil eden başat aktörlerin politik süreçlere dâhil olma eğilimi umut vericidir.

2003 yılından bu yana siyasal sistemini hızla yapılandırmaya çalışan Irak merkezi hükümetleri; Seçim Yasası, Federal Bütçe Yasası, Güvenlik Güçlerine İlişkin Yasa, Yatırım Kanunu gibi tartışmalı birçok konuda yasal düzenlemeler gerçekleştirdi. Fakat özellikle "Hidrokarbon Çerçeve Yasası" ve "Vilayetler Kanunu" olarak anılan ve merkezi hükümetin yerel yönetimler karşısında yetkilerini törpüleyen kanun gibi birçok tartışmalı konu hâlihazırda yasalaştırılmadı. Bu konulara ilişkin yasal bir çerçeve üzerinde kapsamlı bir uzlaşuya varılamaması halinde Irak'ın siyasi istikrarını olumsuz etkileme riskini taşımaktadır.

Tablo 8: Irak'ta Siyasi İstikrarı Temel Belirleyicileri

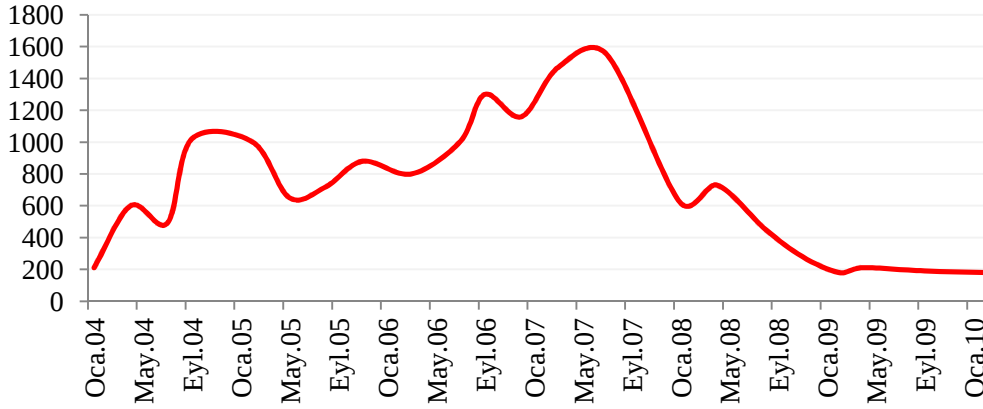
Ana Konular	Taraflar	Değerlendirme
Direnişçi Gruplar sebebiyle Güvenlik İkliminin Kırılmalığı	Direnişçi Gruplar, Irak Merkezi Hükümeti, İran, Suriye	Kısa Erimli Tehdit
Etnik ve mezhepsel gerginliklerin siyasi istikrarsızlığa sebep olması	Egemenliği tartışmalı bölgelerde Arap, Kürt ve diğer etnik gruplar arasında gerginlik (+) Bağdat ve güneyinde mezhepsel (Şii – Sünni) gerginlik	Kısa Erimli Risk
Merkezi hükümet ve yerel yönetimler arasında egemenlik ve güç paylaşımı ve bütçe gibi idari konularda anlaşmazlıklar	Merkezi hükümet ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi	Uzun Erimli Risk
Egemenliği tartışmalı bölgeler	Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ve Merkezi Hükümet	Orta Erimli Risk
Mevcut hükümetin kırılmalığı	Sünni Blok ve özellikle ılımlı Şii gruplar arasındaki güç paylaşımı	Kısa Erimli Tehdit
Hidrokarbon Yasası, Seçim Kanunu, Kerkük nüfus sayımı vs. gibi yasalar		Uzun Erimli Risk

Irak Genelinde Güvenlik İkliminin Belirleyicileri

Irak genelinde güvenlik iklimi; özellikle 2007 yılı sonrasında görece olarak normalleşmektedir. Güvenlik olayları son beş yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Şekil 15'ten görüldüğü üzere; haftalık güvenlik olayı sayısı, 2007 yılı Eylül ayında yaklaşık 1550 iken, 2010 yılı Ocak ayında haftalık güvenlik vakası sayısı yaklaşık 180'e gerilemiştir. Birçok radikal Sünni ve İran destekli Şii grup; 2010 Mart ayında gerçekleştirilen seçimler sonrasında silahlı eylemlerini azaltarak; politik süreçlere dâhil olma eğilimine girmiştir.

Irak genelinde güvenlik iklimini kötüleştiren öncelikli sorunlar zaman içerisinde değişmiştir. 2003 – 2007 yılları arasında, Koalisyon güçlerine karşı direnişçi Sünni gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırılar güvenlik ortamını bozan öncelikli sorun iken; özellikle 2008 sonrasında etnik ve mezhepsel grupların eylemleri güvenlik ortamının tesisi önündeki birincil tehdit alanını oluşturmaktadır.

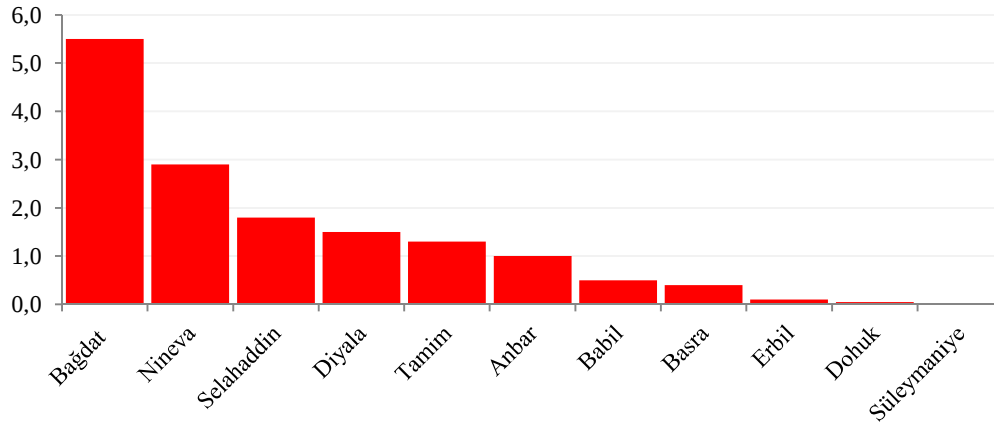
Şekil 15: Irak'ta Güvenlik İklimi: Haftalık Güvenlik Olayı Sayısı

Kaynak: USFI

Irak'ta güvenlik iklimi, bölgeler arasında ciddi farklılıklar göstermektedir (Şekil 16). TRC3'ün öncelikli dış ticaret pazarı olan Irak'ın kuzeyindeki vilayetler, güvenlik iklimi açısından Irak'ın görece olarak en istikrarlı bölgeleridir. Ülkenin kuzeyindeki; Kerkük, Musul ve Telafer illerinde, Kürtler ve Araplar arasında etnik gerginlik şu aşamada kısa erimli bir güvenlik tehdidi yaratmamaktadır. Bağdat, Nineva ve Diyala vilayetlerinde mezhepsel çatışmalar güvenlik iklimi üzerindeki en belirgin tehdidi oluşturmaktadır. Güvenlik vakalarının yüzde 73'ü Irak nüfusunun yaklaşık yüzde 50'sinin yaşadığı Bağdat, Diyala, Nineva ve Selahaddin'de görülmektedir. Anbar ve Tamim vilayetlerinde, güvenlik ikliminin kırılganlığı Sünni direnişçilerin eylemlerinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 16: Günlük Ortalama Saldırı (Temmuz 2009 – Mart 2010)

Kaynak: ABD Savunma Bakanlığı

Her ne kadar Irak'ın kuzeyi, güvenlik iklimi açısından en sorunsuz bölge olsa da; Kürtler, Araplar, sayıca daha az olan Türkmen, Hristiyan ve Yezidiler arasında güç paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar etnik ve mezhepsel gerginlik yaratmaktadır. 2009 yılında gerçekleştirilen bölgesel seçimler sonrasında, başta Nineva, Selahaddin ve Diyala olmak üzere egemenliği tartışmalı bölgelerdeki Kürt grupların etkinliği azalmıştır. Bu bölgelerde özellikle Sünni seçim listelerinin başarısı sonrasında, Sünni gruplar etkinliğini arttırmıştır. Sünni gruplar, egemenliği tartışmalı bölgelerde, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimine bağlı peşmerge ve asayiş güvenlik birimlerini istememektedir. Özellikle ABD'nin muharip güçlerinin çekilmesi sonrasında, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimine bağlı peşmerge kuvvetleri ve merkezi hükümete bağlı güvenlik güçleri arasında egemenliği tartışmalı bölgelerde yaşanabilecek gerginliklerin siyasi istikrarı bozma riski mevcuttur. Peşmerge güçlerinin merkezi Irak ordusuna bağlanması süreci devam etmektedir. Egemenliği tartışmalı bölgelerde peşmerge güçleri ve Irak ordusuna bağlı birliklerin çatışması riskine karşı Birleşik Güvenlik Mekanizması kurulması sürecine yeni merkezi hükümetin yaklaşımı belirleyici olacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında, Irak'ta güvenlik ve siyasi istikrara ilişkin temel risk alanları ve güçlü yönler Tablo 9'da ifade edilmiştir.

Tablo 9: Irak'ta Siyasi ve Güvenlik Riskleri: Güçlü ve Zayıf Yönler

	Siyasi İstikrar	Güvenlik İklimi
Güçlü Yönler	❶ Uluslararası toplum, ABD, Türkiye ve birçok Arap devletinin siyasi istikrara olan desteği ❷ Hükümetin kurulması sürecinde (İran dâhil) komşu ülkelerin desteği	❶ 2007 sonrası dönemde sürekli düşüş eğiliminde olan politik güvenlik olayları ❷ TRC3'ün birincil dış pazarı olan Kuzey Irak'ta güvenlik iklimi ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi bölgelerinde görece siyasi istikrar
Zayıf Yönler	❶ Yeni kurulan hükümetin kırılganlığı ❷ Hidrokarbon Yasası, Seçim Kanunu, vs. gibi yasaların akıbetinin belirsizliği ❸ Merkezi ve Bölgesel Hükümet arasındaki yetki tartışmaları ❹ Egemenliği tartışmalı bölgelerin geleceğinin belirsizliği	❶ Etnik ve dinsel fay hatlarının belirginliği ❷ ABD'nin muharip güçlerinin çekilmesi ❸ Irak güvenlik güçlerinin etkin kontrolü dışındaki bölgeler ❹ Nüfus hareketlerinin yoğunluğu

Görüldüğü üzere etnik ve mezhepsel ayrışmalar ve merkezi Hükümet ile bölgesel hükümetler arasındaki yetki karmaşası Irak'ın geleceğini tehdit etmektedir. Bu da önceki bölümlerde belirtildiği üzere yatırım ortamına ilişkin beklenen reformların gecikmesine neden olacaktır. Bu durum TRC3 açısından riskleri ve fırsatları bir arada getirmektedir. Reformların gecikmesi sözleşmelerin bağlayıcılığı, bankacılık ve yatırımcı hakları konusunda sorunların devam edeceğini göstermektedir. Aynı zamanda bu durum coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik ve akrabalık bağları dolayısıyla Irak'ta (özellikle Irak'ın kuzeyinde) iş yapan TRC3 Bölgesi işadamları için Irak içinden ve gelişmiş ülkelerden kaynaklı rekabet riskini azaltmaktadır.

Suriye ile İlişkiler

TRC3'e sınırı bulunan bir diğer ülke olan Suriye ile ise bu bölgenin ilişkileri henüz fazla gelişmemiş durumdadır. Önceki bölümde değinildiği üzere, Bölge'de en çok ihracat yapılan il olan Şırnak'ta Suriye'ye yapılan ihracatın payı yalnızca yüzde 0.4, Bölge'nin en büyük ikinci ihracatçısı Mardin'de ise Suriye'ye sınırı bulunmasına rağmen yüzde 1'dir. Bu rakamlar, TRC3 Bölgesi'nin büyümekte olan Suriye pazarından ve Haziran 2010'da Suriye, Ürdün ve Lübnan ile imzalanan Ortak Ticaret Anlaşması ile hız kazanan entegrasyon sürecinden yeterince yararlanamadığını göstermektedir.

Tablo 10'da Suriye'nin toplam ithalatı ve Türkiye'den ithalatı ürün grupları bazında gösterilmiştir. Buna göre Suriye'nin ithalatında oldukça ciddi yer tutan hububat, gıda ürünleri, plastik malzemeler ve mineral ürünler sektörlerinde TRC3'ten Suriye'ye ihracat potansiyeli bulunmaktadır. Ancak, TRC3 Bölgesi'nden Suriye'ye ihracatı kolaylaştıracak Nusaybin Sınır Kapısı'nın yenilenmesine ve araç trafiğine açılmasına ilişkin çalışmaların gecikmesi bu potansiyelin kullanılmasını geciktirmektedir. Ayrıca, sınır kapısının modernizasyonu ile birlikte günlük geçişlerin artması ve Mardin'in bir cazibe merkezi haline gelmesi beklenebilecektir. Kapının açılmasına kadar geçen dönemde Mardin başta olmak üzere Bölge illerinin Suriye'ye yönelik pazar araştırmalarını yoğunlaştırması büyük önem arz etmektedir.

Tablo 10: Suriye'nin toplam ithalatı ve Türkiye'den ithalatı

Suriye'nin Toplam İthalatı (2008)	Değer (bin \$)	%	Suriye'nin Türkiye'den İthalatı (2008)	Değer (bin \$)	%
Petrol Ürünleri	5,366,328	29.7%	Mineral Ürünler	97,505	20.1%
Demir ve Çelik	2,457,173	13.6%	Demir ve Çelik	58,905	12.2%
Plastik Hammadde	957,949	5.3%	Gübre ve Ürünleri	43,486	9.0%
Ulaşım Araçları	903,236	5.0%	Tekstil Ürünleri	39,662	8.2%
Hububat ve Ürünleri	876,839	4.8%	Petrol Ürünleri	33,215	6.9%
Demir Dışı Metaller	671,903	3.7%	Spesifik Sanayi Makineleri	23,360	4.8%
Tekstil Ürünleri	490,986	2.7%	Plastik Ürünler	15,042	3.1%
Mineral Ürünler	354,978	2.0%	Plastik Hammadde	13,280	2.7%
Şeker ve Şekerli Ürünler	332,245	1.8%	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	12,529	2.6%
Doğalgaz ve Müstahzarları	322,619	1.8%	Genel Sanayi Makineleri	11,903	2.5%
Genel Sanayi Makineleri	313,282	1.7%	Ulaşım Araçları	10,937	2.3%
Meyve ve Sebze	278,257	1.5%	Tekstil İplikleri	10,732	2.2%
Spesifik Sanayi Makineleri	266,257	1.5%	Muhtelif Gıda Ürünleri	10,159	2.1%
Organik Kimyasallar	257,031	1.4%	Demir Dışı Metaller	9,669	2.0%
Süt Ürünleri ve Yumurta	248,002	1.4%	Metal İmalatı	9,149	1.9%
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	242,615	1.3%	Elektrikli Ürünler ve Parçaları	8,936	1.8%
Yağlı Tohumlar	231,886	1.3%	Bitkisel Yağlar	7,985	1.6%
Tekstil İplikleri	230,271	1.3%	İnorganik Kimyasallar	6,834	1.4%
Elektrikli Ürünler ve Parçaları	203,887	1.1%	Kimyasal Malzemeler	6,444	1.3%
İnorganik Kimyasallar	195,651	1.1%	Hububat ve Ürünleri	5,486	1.1%

Kaynak: BM Comtrade Veritabanı

TRC3 Bölgesi açısından önem taşıyan bir diğer gelişme de Levant Dörtlüsü adıyla Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasındaki yeni bir ekonomik işbirliği modelidir. Bu çerçevede, gerek malların gerekse kişilerin serbest dolaşımını öngören bir serbest ticaret ve dolaşım alanı oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar sonucunda ülkeler arası ticarete tarife dışı engellerin tespit edilerek ortadan kaldırılması, gümrük kapılarındaki şartların iyileştirilmesi, ülkelerde oturma ve çalışma izinlerinin kolaylaştırılması yönünde adımlar atılacaktır. Böylece TRC3 Bölgesi'nin hem Suriye pazarına hem de Lübnan ve Ürdün pazarlarına erişimi kolaylaşacaktır. Ulusal politikaların yerelde azami faydayı sağlaması açısından TRC3 başta olmak üzere yerel aktörlerin de politika tasarım süreçlerine aktif katılımı büyük önem arz etmektedir.

İran'ın Bölgedeki Ekonomik İlişkileri

İran'la ticaret, TRC3 Bölgesi için kayda değer bir potansiyel arz etmemekle beraber, İran'ın son dönemde özellikle Irak pazarındaki faaliyetlerini artırması, bu pazarda Türkiye ile arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştur. 2009'da Irak'a ihracatı 4 milyar doları aşan İran, bu rakamı 2010 sonunda 8 milyar dolara çıkarmayı hedeflemektedir. Irak'ın önemli bir ticari ortağı konumuna gelen ülke, aynı zamanda savaş sonrasında Irak'a yapılan yatırımlarda da önemli bir yere sahiptir. İki ülke arasındaki ticaret, inşaat, gıda ve sanayi sektörlerinde ağırlık kazanmaktadır. Ayrıca Irak hükümeti, elektrik, ulaşım, su kaynakları ve bankacılık sektörlerinde de bir dizi ikili anlaşmayla İran ile ilişkilerini güçlendirme niyetindedir.

Tablo 11: Türkiye ve İran'ın Irak pazarındaki rekabet durumu

İran'ın Irak'a ihracatı (2006, 1.8 milyar dolar)		Türkiye'nin Irak'a ihracatı (2006 yılı, 2.6 milyar dolar)	
Meyve ve Sebze	19.4%	Elektrikli Makineler ve Parçaları	11.1%
Demir-Çelik	9.0%	Metal İmalatı ve Ürünleri	7.1%
Mineral Ürünler	7.3%	Mineral Ürünler	7.1%
Hububat ve Ürünleri	6.2%	Hububat ve Ürünleri	7.0%
Tekstil Ürünleri	5.1%	Demir-Çelik	6.5%
Spesifik Sanayi Makineleri	4.9%	Temel Yağlar, Parfüm vb.	4.9%
İçecekler	4.3%	Meyve ve Sebze	4.5%
Plastik Malzemeler	4.2%	Hayvansal Yağlar ve Ürünleri	4.0%
Süt Ürünleri ve Yumurta	4.0%	Elektrik Sayacı ve Malzemeleri	4.0%
Temel Yağlar, Parfüm vb.	3.0%	Ulaşım Araçları	3.8%
Elektrikli Makineler ve Parçaları	2.9%	Tekstil Ürünleri	3.0%
Metal İmalatı ve Ürünleri	2.8%	Jeneratörler ve Enerji Üretim Makineleri	2.9%
Bitkisel Yağlar	2.5%	Genel Sanayi Makineleri	2.7%
Ulaşım Araçları	2.2%	Prefabrik Yapı ve Malzemeleri	2.3%
Ayakkabı	2.0%	Bitkisel Yağlar	2.3%
Hazır Giyim	2.0%	Mobilya ve Ürünleri	2.3%
Petrol Ürünleri	1.3%	Plastik Malzemeler	2.1%
Balık ve Deniz Ürünleri	1.2%	Doğal Gaz	2.0%
Şeker ve Şekerli Ürünler	1.0%	Kahve, Çay vb.	1.9%
Genel Sanayi Makineleri	1.0%	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.8%

Kaynak: BM Comtrade Veritabanı

Tablo 11'de de görüldüğü üzere Türkiye'nin Irak'a en fazla ihracatını yaptığı 20 mal grubundan 12'sinde İran'da oldukça etkindir. Elektrikli makineler, metal imalatı, makine gibi orta teknoloji sektörlerde Türkiye'nin üstünlüğü gözlenirken, meyve-sebze, tekstil ve plastik malzemeler gibi sektörlerde İran'ın görece üstünlük yakaladığı gözlenmektedir. Demir-çelik, mineral ürünler, hububat gibi sektörlerde ise her iki ülke başa baş rekabet etmektedir. Bu tabloya bakıldığında TRC3 Bölgesi açısından da İran'ın oldukça ciddi bir rakip olduğu gözlenmektedir. TRC3 Bölgesi'nin Irak'a yaptığı ihracatın hemen hemen tamamını oluşturan hububat, demir-çelik, mineral ürünler ve meyve-sebze sektörlerinin hepsinde İran da aktif bir rakiptir.

TRC3 Bölgesi'nde yapılan görüşmeler de İran'ın Türkiye'nin Irak'taki pazar payı için bir tehdit oluşturduğu görüşünü desteklemektedir. Türkiye'nin sınır ticaretinde Irak'la tek bağlantısı olan Habur kapısında ihracatı zorlaştıran ve maliyetleri artıran çeşitli uygulamalar, Irak'tan gelen taleplerin karşılanamamasına neden olarak pazar kaybı ile sonuçlanmaktadır. İran'ın ise Kuzey Irak'ta işler durumda iki sınır kapısı bulunmaktadır. Ayrıca enerji maliyetlerinde ve çalışanlar üzerindeki vergi yükünde Türkiye'ye göre avantajlı konumda bulunan İran son dönemde un, şekerli - çikolatalı mamuller, pirinç, çimento gibi Türkiye'nin de bölgede ticaretini yaptığı ürünlerin üretimine ilişkin tesisler kurarak bu ürünlere olan talebi çekmeye başlamıştır.

İran'la rekabette üstünlük sağlayabilmek için geçici bir çözüm, maliyetlerin düşürülmesidir. Fakat uzun dönemde aynı sorunlarla karşılaşılacağından ve Irak'ta talebin gelişmekte olduğu birçok pazar İran'a kaptırılacağından ürün çeşitliliğine gitmek, İran'la rekabette daha kalıcı bir çözüm olacaktır. TRC3 Bölgesi de ihracat yelpazesini genişletme yoluna gitmeli, özellikle daha sofistike malların ihracatına yönelmelidir.

5. TRC3 Bölgesi İmkanlar Seti

TRC3 Bölgesi'nin dış çevresi ile ilişkilerini ve yapabileceklerini daha iyi anlamak için Bölge'nin dinamiklerini ve imkanlar setini daha iyi anlamak gerekmektedir. Bu amaçla başlatılan analiz sürecinde, Bölge ve il bazında bazı önemli verilerin eksikliği göze çarpmış, mevcut verilerin ise sahada doğrulanarak derinleştirilmesi gereği hissedilmiştir. Gerek eksik verilerin

tamamlanması gerekse resmi verileri anlamlandırmak amacıyla bir anket⁷ çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Yapılmış olan anket çalışmasının sonuçlarına ve gelişmişlik göstergelerinde TRC3 illerinin kendi içindeki ve çevre illerle arasındaki farklılıklara ilişkin değerlendirmeler takip eden bölümde sunulmaktadır.

Yatırım Ortamı Değerlendirme Anketi

Yatırım ortamı değerlendirme anketinin amaçlarından biri yatırım ortamına ilişkin Bölge'deki sanayicilerin algılarını ölçmek ve hem diğer bölgeler hem de küresel düzeyde Bölge'deki yatırım ortamındaki farklılığı ve benzerlikleri ortaya çıkarmaktır. Anket sonuçları Bölge ve il bazında değerlendirilmektedir. Sonuçlardan ön plana çıkan noktalar üzerinde özellikle durulmakta ve sorun alanları ortaya konmaktadır. Bölge ve il bazında ulaşılan sonuçlar, ortak olan sorular için Yatırım Ortamı Değerlendirme (ICA) Türkiye ortalamaları ile karşılaştırmalı olarak da değerlendirilmektedir. Yatırım ikliminin araştırılmasına yönelik uygulanan bu anketin diğer kalkınma ajansları tarafından da ilgili bölgelere uygulanması, karşılaştırmalı analizlerin yapılabileceği geniş bir veri setinin oluşturulması açısından oldukça önemlidir.

TÜİK verilerine bakıldığında TRC3 Bölgesi'nde hizmetler sektörünün ağırlıklı olduğu görülmektedir. 2004 yılında Bölge GSYİH'ı içindeki payı yüzde 55,7 iken, sınırlı bir gerileme ile 2006 yılında yüzde 52,3 seviyesine gelmiştir (Tablo 12). 2004 yılından 2006 yılına yaşanan GSYİH payındaki azalma hizmetler sektörüne özgü olmamakla birlikte tarım sektöründe daha da göze çarpıcıdır. Tarımın 2004 yılında sahip olduğu yüzde 21,2'lik pay 2006 yılında yüzde 15,6'ya gerilemiştir. Tarım ve hizmetler sektörleri paylarındaki bu azalma karşısında sanayi payında, söz konusu iki yılda yüksek oranlı (yüzde 18,1'den yüzde 32,1'e) bir artış yaşanmıştır.

Toplam üretimde payını hızla arttıran sanayi sektörüne bakıldığında, kayıtlı işletmelerin çoğunluğunun Mardin'de bulunduğu (274), Mardin'i Batman (149), Şırnak (106) ve Siirt (49) illerinin takip ettiği görülmektedir. Sanayi işletme sayıları önceki yıllara göre Mardin ve Batman'da artış eğilimindeyken Şırnak ve Siirt'te durağan bir seyir izlemektedir.

Tablo 12: Sektörlerin TRC3 Gayri Safi Katma Değeri İçindeki Payları (Cari fiyatlar, milyon TL)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay
2004	1,048	21.2	1,144	23.1	2,759	55.7
2005	1,140	18.1	1,820	28.9	3,346	53.1
2006	1,221	15.6	2,522	32.1	4,105	52.3

Kaynak: TÜİK

Daha önce de belirtildiği üzere Bölge'de imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalar gıda, içki ve tütün sektörü (yüzde 42), taş ve toprağa dayalı sanayi (yüzde 18), kimya, petrol, kauçuk ve plastik sektörü (yüzde 17) ve tekstilde (yüzde 13,5) yoğunlaşmaktadır. Bu tabloya uygun şekilde ankete katılan firmaların yüzde 27'si gıda <ürünleri ve içecek imalatı, yüzde 20'si mineral ürünlerin imalatı, yüzde 11'i diğer madencilik ve taşocakçılığı, yüzde 10'u ana metal sanayi ve diğer yüzde 10'u ise tekstil sektöründe yer almaktadır.

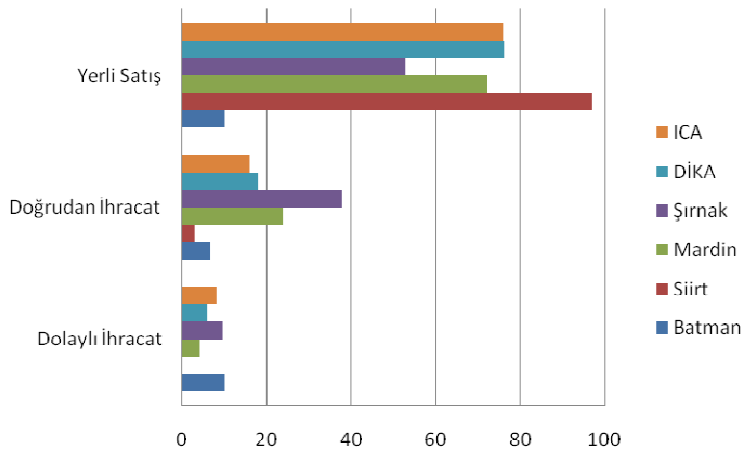
⁷ Anket tasarımı ICA, UMEM ve KOSGEB Kalite Yönetim Sistemi anketlerindeki soruların düzenlenmesi ile yapılmıştır. Anket, TRC3 Bölgesi'nde yer alan 70 üretici firma ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem, tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü %95 güvenlik düzeyinde ± 11 arasında bir hata payı ile tüm TRC3 bölgesindeki 666 üretici firmayı temsil etmektedir. Anket sonuçları incelenirken örneklemin küçüklüğü göz ardı edilmemelidir. Ayrıca örneklemdaki firmalar sanayide faaliyet gösteren firmalardır. Tarım ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren firmalara anket uygulanmamıştır. Anket uygulanan firmaların 29'u Mardin, 19'u Batman, 11'i Şırnak ve diğer 11'i de Siirt'te yer almaktadır.

İllerde uygulanan anketlerin sektör dağılımlarına bakıldığında ise, Batman'da gıda, Siirt'te ana metal sanayi, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı ve gıda, Şırnak'ta tekstil, gıda ve metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı, Mardin'de ise gıda ve mineral ürünlerin imalatı sektörlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Anket uygulanan firmaların yüzde 37'si organize sanayi bölgesinde bulunmaktadır. Mardin ve Batman'daki firmalardan organize sanayi bölgesinde yer alanlar çoğunluktadır. Bölge genelinde firmalar, bir sanayi bölgesi, teknoloji geliştirme bölgesi ya da serbest ticaret bölgesinde yer almayan firmaların yarısından fazlası neden olarak, firma kurulduğunda böyle bir imkan olmadığını ya da firmanın bulunduğu yerde böyle bir bölge olmadığını belirtmektedir. Bölge ortalamasından farklı şekilde Mardin'de ise sanayi bölgesinde yer almamalarının nedenini, bu bölgelere yerleşmenin maliyeti çok yüksek olarak göstermektedirler.

Türkiye ortalamasına benzer şekilde TRC3 Bölge ortalamasında firmaların satışlarında ihracatın payı oldukça düşüktür. Bölge'deki firmaların satışlarının Türkiye ortalamasına benzer şekilde yüzde 76'sını yerli satışların oluşturduğu görülmektedir. Fakat bu durum illere ve sektörlere göre farklılaşmaktadır. Şekil 17'de de görüldüğü gibi Mardin'de toplam satışlar içerisinde ihracat payı yüzde 72'ye kadar çıkarken Şırnak'ta da Bölge ortalamasının oldukça üzerinde olan yüzde 53'e kadar çıkmaktadır. Yüksek oranlarda ihracatın yapıldığı firmalar Şırnak'ta un firmaları iken, Mardin'de benzer şekilde un ve makarna, çimento, boya ve mobilya firmalarıdır. Bölge'nin ihracatına ürün bazında bakıldığında ise dört ilde de farklılaşmaya rastlanmamaktadır, en fazla ihraç edilen ürün grubu gıda ve inşaat ürünleridir.

Şekil 17. Firmaların satışlarının dağılımı (%)

Kaynak: DİKA Yatırım Ortamı Değerlendirme Anketi

İhracat yapmayan firmalar ise illere göre ihracat yapmama nedenlerini farklı şekilde dile getirmişlerdir. Batman'da neden olarak kaynak yetersizliği ön plana çıkarken, Siirt'te dış pazarları tanımama ve bilgi eksiliği ön plandadır. Şırnak'ta ise anket uygulanan tüm firmalar ihracat yapmama nedenlerine uygun fiyattan mamul sunamamayı göstermişlerdir. Mardin'de bütün bu nedenler firmalar tarafından benzer oranlarda belirtilmiştir.

Bölge'deki firmaların yüzde 78'i yabancı pazarlardaki müşteriler/alıcılar hakkında bilgi edinmek için kendi imkanları ile temas kurduklarını belirtmektedir. Bu durum il bazında bakıldığında da benzer şekildedir. Bölge'de uluslararası olarak kabul gören bir kalite belgesine sahip olan firma yüzdesi 9 olup oldukça düşüktür. Türkiye ortalaması ise yüzde 45'tir.

Bölge'deki firmaların yüzde 92'si kullandıkları makine ve ekipmanı farklı şehirlerden temin ettiklerini, yüzde 17'si ise yurt dışından aldıklarını belirtmişlerdir. Firmaların yüzde 78'inin müşterileri farklı şehirlerdedir. Yüzde 40'ının ise yurtdışında da müşteri vardır. Firmaların yüzde 80'i kullandıkları hammadde ve yarı-mamulleri farklı şehirlerden temin ederken yüzde 47'si bulunduğu şehirden de hammadde satın almaktadır. Yurtdışından temin edenlerin yüzdesi ise sadece yüzde 15'tir.

Bölge ortalamasında firmalar, verimliliğini en çok etkileyen unsurlar olarak, çalışanların eğitim ve beceri düzeyi, finansmana erişim konusunda yaşanan sıkıntılar ve altyapı ve lojistik hizmetlerinde yaşanan aksaklıkları göstermektedir.

Bölge'deki firmaların yüzde 57'sinin elektrik kesintisi yaşadığı görülmektedir. Benzer bir oran Türkiye ortalaması için de geçerlidir. Bu benzerlik elektrik kesintisi gibi alt yapı problemlerinin sadece Bölge'ye özgü olmadığı Türkiye genelinde çözülmesi gereken bir problem olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hizmet kesintileri ve dalgalanmalarına önlem olarak firmaların sadece yüzde 18'inin jeneratör kullandığı görülmektedir.

Bölge'deki firmaların yüzde 58'i bir web sayfasına sahiptir. Bu oran Türkiye ortalamasında yüzde 82 olup, bunun yerelde geliştirilmesi gereken bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır.

Firmaların çalışanlarının eğitim düzeyi Bölge'de Türkiye ortalamasına göre daha düşüktür. Türkiye ortalamasında çalışanların yüzde 15'i yükseköğretim ve üniversite mezunu iken, Bölge'de bu oran yüzde 7'ye düşmektedir. Ayrıca 16-24 yaş grubunda çalışanların yüzdesi Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir.

Bölge'de oldukça ciddi bir beceri uyumsuzluğu problemi vardır. Bölge'deki firmaların yüzde 55'i şimdiki çalışanlarının genel olarak sahip olduğu beceriler ile firmanın ihtiyaç duyduğu beceriler arasında uyumsuzluk olduğunu belirtmiştir. Türkiye ortalamasında bu oran yüzde 34'tür.

Tablo 13. Yatırım iklimi kısıtlamaları (0: Engel yok, 4: Çok ciddi engel)

MÜESSESEYE YÖNELİK YATIRIM İKLİMİ KISITLAMALARI	ICA	DİKA	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin
Mevcut işçilerin vasıf ve eğitim seviyeleri	1,6	2,6	2,9	2,7	2,7	2,2
Elektrik (altyapı, kesinti, dalgalanma, ücret vs.)	1,2	2,5	1,6	2,7	3,2	2,9
Finansmana erişim (ör. maddi teminat)	1,0	2,4	2,1	2,5	3,0	2,2
Vergi oranları	2,3	2,2	2,4	2,5	1,5	2,3
Makroekonomik belirsizlik (ör. enflasyon, döviz kuru)	2,4	2,1	2,3	1,1	3,0	2,1
Doğalgaza erişim		2,0	2,4	1,6	1,8	1,8
Rekabet dışı uygulamalar (hakim durum, vb.)	1,6	1,9	2,5	2,9	0,9	1,4
Nakliye (gecikme, zarar görme, ücret, uzaklık)	0,9	1,8	1,9	0,7	1,4	1,6
İş Ruhsatı ve Faaliyet İzinleri	1,4	1,8	1,3	1,4	1,9	2,3
Finansmanın maliyeti (ör. faiz oranları)		1,8	1,3	2,8	2,1	1,9
Vergi idaresi ve mevzuatı	1,3	1,5	1,9	1,1	1,1	1,6
Mevzuatta ve mevzuatın uygulanmasındaki belirsizlikler	0,6	1,4	1,2	1,4	1,1	1,6
Arsa / Arazi tedariki	0,4	1,3	1,5	2,7	2,1	1,0
İşçi Mevzuatı	0,9	1,2	1,3	1,6	0,8	1,3
Gümrük işlemleri	0,8	1,1	2,0	0,5	1,2	0,6
Yasal sistem / ihtilaf çözümü	1,0	1,1	0,8	1,1	1,0	1,4
Güvenlik sorunu		0,8	0,6	1,1	0,8	0,8
Telekomünikasyon (altyapı, imkanlar, erişim, mevcudiyet vs)		0,7	0,3	0,1	0,9	1,2
Yolsuzluk	1,9	0,7	0,5	0,0	0,8	1,2
Suç, hırsızlık ve kargaşa	0,5	0,4	0,3	0,6	0,2	0,6
Aşiret, örgüt, korucu baskısı		0,4	0,0	0,4	0,6	0,7

Kaynak: DİKA Yatırım Ortamı Değerlendirme Anketi

Firmaların yatırım iklimi kısıtlamalarında Tablo 13'te görüldüğü gibi ilk üç sırada mevcut işçilerin vasıf ve eğitim seviyeleri, elektrik (altyapı, kesinti, dalgalanma, ücret vs.) ve

finansmana erişim gelmektedir. Türkiye ortalamasında ise makroekonomik belirsizlik, vergi oranları ve yolsuzluk en önemli yatırım ortamı kısıtlarıdır. TRC3 Bölgesi'nde il bazında da farklılaşmalar gözlenmektedir. Siirt, Mardin ve Şırnak için en ciddi kısıt olarak görünen altyapı, Batman için büyük bir engel teşkil etmemektedir. Batman'da en büyük kısıt mevcut işçilerin vasıf ve eğitim seviyeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölge içinde ve çevre illerle karşılaştırmalı gelişmişlik göstergeleri

TRC3 Bölgesi'nin imkanlar setini değerlendirirken hem Bölge içindeki farklılıkları hem de Bölge'nin yakınındaki diğer gelişme merkezlerini değerlendirmek gerekmektedir. Bu açıdan ekonomik gelişmişlik, işgücü, eğitim, sosyal imkanlar ve altyapı göstergeleri Tablo 14-18'de gösterilmiştir. Tablolarda 100 değeri her bir gösterge için Türkiye ortalamasını göstermektedir.

Tablo 14. Karşılaştırmalı Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin	TRC3 Ortalama	Diyarbakır	Şanlıurfa	Gaziantep
Banka Kredilerinin GSYİH'e Oranı	44	36	54	73	52	55	54	178
İşyeri Başına Çalışan Sayısı	110	82	80	72	86	91	76	122
100 Dekar Başına Bitkisel Üretim Değeri	74	55	67	59	64	63	39	86
1000 Kişi Başına Net Açılan Şirket Sayısı	19	14	14	38	21	73	100	148
1000 Kişi Başına Teknik Eleman	46	37	21	29	33	52	35	68

Kaynak: Türkiye için bir rekabet endeksi, 2009 - EDAM

Buna göre hem TRC3 Bölgesi içinde hem de Bölge'nin yakın komşuları arasında göstergelerde ciddi farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Ekonomik gelişmişlik göstergelerinin tamamında TRC3 Bölgesi Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Yakın illerle karşılaştırıldığında ise Gaziantep'in oldukça ileride olmasına rağmen Diyarbakır ve Şanlıurfa'da da bu göstergeler açısından sıkıntılı bir tablonun olduğu görülmektedir.

Tablo 15. Karşılaştırmalı İşgücü Göstergeleri

	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin	TRC3 Ortalama	Diyarbakır	Şanlıurfa	Gaziantep
15-24 Yaş Nüfus Oranı	107	114	119	112	113	115	108	102
İşsizlik Oranı	216	133	131	163	161	177	181	142
Kentsel İşsizlik Oranı	201	137	126	178	161	180	192	94
Kentsel Kadın İşgücüne Katılım Oranı	59	45	38	58	50	76	52	61

Kaynak: Türkiye için bir rekabet endeksi, 2009 - EDAM

İşgücü göstergelerine bakıldığında da TRC3 Bölgesi dezavantajlı konumdadır. İşsizlik oranının yüksek olduğu, kadınların işgücüne katılımının düşük olduğu TRC3 Bölgesi'nde benzeri sorunlar yakın illerde de gözlenmektedir.

Tablo 16. Karşılaştırmalı Eğitim Göstergeleri

	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin	TRC3 Ortalama	Diyarbakır	Şanlıurfa	Gaziantep
Öğretmen Başına Öğrenci, Ortaöğretim	165	150	180	169	166	148	147	125
Öğretmen Başına Öğrenci, İlköğretim	143	131	191	151	154	143	171	143
ÖSS Başarı	67	66	56	60	62	63	67	84
Ortalama Bitirilen Okul Yılı	62	61	57	64	61	66	61	83
Okuma Yazma Oranı	84	81	78	84	82	82	80	99

Kaynak: Türkiye için bir rekabet endeksi, 2009 - EDAM

Önceki bölümde de gözlendiği gibi eğitim düzeyi Bölge'de oldukça ciddi bir sorundur. Eğitime ilişkin hem niceliksel hem de niteliksel göstergelerin tamamında Bölge dezavantajlı durumdadır. Diyarbakır ve Şanlıurfa'da da benzeri sorun gözlenmekle birlikte Gaziantep'in bazı eğitim göstergelerinde daha iyi performans göstermesi önemli bir avantajdır.

Tablo 17. Karşılaştırmalı Sosyal Göstergeler

	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin	TRC3 Ortalama	Diyarbakır	Şanlıurfa	Gaziantep
Hanehalkı Büyüklüğü	151	149	164	152	154	135	137	103
100,000 Kişi Başına Doktor	71	82	50	46	62	110	58	87
1000 Kişi Başına Gazete Tirağı	28	19	29	28	26	45	29	79
Kız Okullaşma Oranı	75	65	52	60	63	75	40	95
1000 Kişi Başına STK Sayısı	31	56	18	22	32	33	32	57

Kaynak: Türkiye için bir rekabet endeksi, 2009 - EDAM

Sosyal göstergeler açısından da TRC3 Bölgesi dezavantajlı durumdadır. Doktor sayısı açısından Diyarbakır, hane büyüklüğü, gazete tirajı ve kız okullaşma oranı açısından da Gaziantep ciddi gelişme sağlayabilmiştir.

Tablo 18. Karşılaştırmalı Altyapı Göstergeleri

	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin	TRC3 Ortalama	Diyarbakır	Şanlıurfa	Gaziantep
Kişi Başı Konut Elektrik Tüketimi	46	55	71	34	51	57	81	109
Km ² Başına Asfalt Yol Uzunluğu	87	106	107	96	99	80	70	100
Km ² Başına Demiryolu Uzunluğu	88	57	0	127	68	87	103	307
1000 Kişi Başına Otomobil Sayısı	29	24	19	26	25	30	54	116

1000 Kişi Başına Ticari Araç Sayısı	47	29	131	61	67	47	58	92
1000 Kişi Başına ADSL	46	36	41	40	41	42	31	85

Kaynak: Türkiye için bir rekabet endeksi, 2009 - EDAM

Altyapı göstergeleri açısından ise asfalt yol dışında yine tüm göstergelerde TRC3 dezavantajlı konumdadır. Özellikle Gaziantep'in tüm göstergelerde Türkiye ortalamasına yakın olması ciddi bir avantaj sağlamaktadır.

Hem yatırım ortamı değerlendirme anketi sonuçlarından hem de karşılaştırmalı gelişmişlik göstergelerinden de görüldüğü üzere TRC3 Bölgesi'nin imkanlar seti bugüne kadar ekonominin istenen düzeylere erişmesini engellemiştir. İmkanlar setinin geliştirilmesiyle hızla yeniden yapılanan Orta Doğu pazarlarının yanı başında olan TRC3 Bölgesi'nin kalkınması mümkün olabilecektir.

6. Neler Yapılabilir?

Görüldüğü üzere hızla gelişen Orta Doğu pazarlarına yakınlığı dolayısıyla TRC3 Bölgesi önemli bir fırsat ile karşı karşıyadır. Özellikle, Irak ve Suriye pazarlarına yönelik iktisadi aktivitenin hızla canlandırılması mümkündür. Ancak, önceki bölümlerde de detaylı olarak belirtildiği üzere Bölge'nin uzun yıllardır süren geri kalmışlığından dolayı imkanlar seti oldukça sınırlıdır. Bu durum da gelişme potansiyelinin kullanılamama riskini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle öncelikler belirlenmeli ve stratejik bir yaklaşımla gelişme sağlanmalıdır. Atılması gereken adımları iki genel başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki imkanlar setinin geliştirilmesine ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik yatay politika alanlarıdır. İkincisi ise Bölge için stratejik önemi bulunan sektörlerle yönelik çalışmalar.

İmkanlar setinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar

TRC3 Bölgesi'nde yatırım ortamını ve iş yapmayı olumsuz etkileyen beş faktörden ve beşeri sermayenin yeterince gelişmesini engelleyen kent yaşamına ilişkin faktörlerden bahsetmek mümkündür.

Bunlardan ilki mevcut işçilerin vasıf ve eğitim düzeylerinin yeterli görülmemesidir. Tüm Türkiye'de de oldukça ciddi bir sorun olan beceri uyumsuzluğu sorunun bu bölgede çok daha ciddi bir sorundur. Bölge'deki beşeri sermaye altyapısının geliştirilmesine ilişkin olarak iki yönlü çalışmaların yapılması son derece faydalı olacaktır. Öncelikle Bölge'deki yerel işgücünün beceri setinin geliştirilmesi için işgücü piyasası ihtiyaçlarının detaylı olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra belirlenen alanlarda beceri gelişimine yönelik eğitim programları Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler ve İŞKUR gibi ilgili kurumlarla birlikte tasarlanmalıdır. Bölge'deki beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik bir diğer önlem de Bölge dışından kalifiye işgücünün Bölge'ye gelmesini sağlayacak imkanları yaratmaktır. Bunun için de nitelikli çalışanlar için sosyal dokusu ve yaşam alanları iyileştirilmiş şehirlere sahip olmak birincil önceliktir. Bu nedenle karşılaştırmalı göstergelerde de belirtildiği üzere sağlık hizmetlerinden, sivil toplum yapılanmalarına, sosyal donatı ortamlarından, çağdaş alışveriş merkezlerine, kültürel imkanlara kadar bir çok alanda adım atılması gerekmektedir. Özellikle bu alanlarda TRC3 Bölgesi'nin yakın bölgesindeki Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep'e göre dezavantajlı olması Bölge'nin nitelikli işgücü tarafından tercih edilmesini zorlaştırmaktadır.

Yatırım ortamı önündeki bir diğer engel, elektrik kesintileri ve kalitesinde yaşanan sorunlardır. Bölge'de elektrik kesintilerinin arz sıkıntısından değil iletim ve dağıtım altyapısındaki problemlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İletim hatlarındaki düzensizliğin giderilmesi AB SmartGrids projesi kapsamında yapılması öngörülen, elektrik tüketimi ile arzı arasında uyumu temin edecek altyapı yatırımlarını zorunlu kılmaktadır. Bu sorunun çözümüne yönelik ilgili merkezi ve yerel kurumlarla irtibata geçilip çalışmaların hızlandırılması, düzenli enerji temininin zaman alacağı durumlarda sanayi tesislerine yönelik jeneratör desteği sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, Kalkınma Ajansı bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla gerekli görülen alanlarda büyük altyapı projelerine proje teklif çağrısı yöntemini kullanmadan doğrudan mali destek sağlayabilecektir.

İş yapma önünde engel teşkil eden üçüncü sorun ise ulaştırma altyapısına ilişkin sorunlardır. Şanlıurfa-Habur arasındaki yollarda ve iller arasındaki geçişlerde zaman zaman ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunun yanında ilgili bölümde de detaylı olarak bahsedildiği üzere Habur'dan geçiş süreleri ciddi dezavantaj yaratmaktadır. Bu nedenle yolların eksikliklerinin giderilmesi ve sınır kapısından geçişi hızlandıracak önlemlerin alınması (ek personel sağlanması, yeni kapının açılmasının hızlandırılması vb.) gerekmektedir.

Yatırım ortamı açısından bir diğer önemli konu ise şirketlerin finansmana erişim sorunudur. Bu sorun şirketlerin istenen ölçeklere ve verimlilik düzeyine erişmesini engellemektedir. Türkiye genelinde finansmana erişimle ilgili sıkıntılar yaşanmakla birlikte bölgeye has kısıtlardan dolayı bu Bölge'de sorun daha şiddetli hissedilmektedir. Bölge'nin risk priminin fazlalığından dolayı kredi teminat oranları Bölge'de yüksek tutulmakta ve teminatlandırılabilir varlıklar sınırlandırılmaktadır. Bu tür sorunların aşılması için bankalarla şirketler arasındaki diyalogun güçlendirilmesi adına önlemler alınmalı, şirketlere yönelik kredi teminatı desteklerinin de tasarlanması amaçlanmalıdır.

İş yapmanın ve özellikle ihracatın önündeki bir diğer önemli engel de hem iç pazarlara hem de dış pazarlara ilişkin malumat eksikliğidir. Görüşülen işadamlarının büyük bir bölümü bu eksikliği dile getirmiştir. Şirketlere yönelik pazar araştırmaları yapacak, malumat derleyecek ve eşleştirmeler yapacak bir destek biriminin kurulması ve desteklenmesi özellikle Irak ve Suriye pazarlarına daha fazla girişimcinin erişimini sağlayacaktır.

Yerelde yatırım ortamını iyileştirmek adına atılması gereken bir diğer önemli adım da kamu kurumları tarafından verilen izin ve ruhsat işlemlerinin kolaylaştırılmasıdır. Bu amaçla Kalkınma Ajansları bünyesinde kurulan Yatırım Destek Ofisleri kurulmuştur. Bu yeni oluşturulan kurumların etkinleştirilmesiyle yerelin yatırım çekmesi ve yatırımların hayata geçmesi daha hızlı ve etkin bir şekilde sağlanabilecektir.

Sektörlerde Yatırım Olanakları ve Geliştirilebilecek Stratejiler

TRC3 Bölgesi'nin Orta Doğu pazarlarına yakınlığı önemli bir avantajdır. Ancak, sahip olunan bu avantajın önümüzdeki yıllarda sürdürülebilmesi için stratejik bir bakış açısıyla sektörel politikalar geliştirilmelidir. Hâlihazırda Türkiye iş dünyası, coğrafi yakınlık, bölgeyi tanıma ve akrabalık bağları gibi avantajlarından dolayı Irak'ın yeniden inşasında büyük rol üstlenmektedir. Özellikle inşaat sektörü, sürmekte olan 8 milyar doların üzerinde değere sahip 500'ün üzerinde proje ile Türk müteahhitlerin en etkin olduğu sektör olarak öne çıkmaktadır. Fakat Irak'taki normalleşme süreci, Bölge'nin risk priminin düşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu durum uluslararası alanda Irak pazarına olan ilgiyi artıracak, Türkiye'nin kar marjını daraltarak Bölge'deki üstünlüğünü de tehlikeye atabilecektir.

Dış ekonomik çevre analizi sonucunda ortaya çıkan fırsatları ve riskleri değerlendirmek için, TRC3 Bölgesi'nde belli başlı sektörlerde sektöre özel ayrı stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sektörler inşaat (inşaat malzemeleri, müteahhitlik hizmetleri), tarım ve gıda sanayi, lojistik, turizm ve yenilenebilir enerjidir.

İnşaat

Türk müteahhitleri ve inşaat malzemesi tedarikçileri Irak'ta şu anda, bölgeyi iyi bilmeleri ve gelişmiş ticari ilişkilere sahip olmaları sayesinde avantajlı bir pozisyonda bulunmaktadır. Bu durumun normalleşme ile beraber devam edip etmeyeceğinin araştırılması gerekmektedir. Kaldı ki bu güne kadarki müteahhitlik faaliyetleri Irak'ın kuzeyine yoğunlaşmış durumdadır. Irak'ın güneyinde yeniden yapılanmanın başlamasıyla birlikte Türkiye'den müteahhitlerin etkinliğini artıracabilecek önlemler de tasarlanmalıdır.

Irak'taki altyapı eksikliklerinin giderilmesi için çalışmaların önümüzdeki yıllarda hızlandırılması beklenmektedir. Su ve kanalizasyon bağlantıları talebin yalnızca yüzde 6'sını karşılıyor durumdadır. Savaş sırasında yıkılan veya zarar gören kamu binaları restore edilecektir. Kötü durumdaki karayolları ve demiryollarının yenilenmesi için devlet tarafından projeler başlatılacaktır. Ayrıca Irak'ın 6 limanının kapasitesinin artırılması, ülkenin ticaret hacminin artmasının desteklenebilmesi için önemlidir. Bu nedenle yenileme çalışmalarının başlatılacağı Irak hükümeti tarafından bildirilmiştir.

Yeniden inşaya Irak hükümetinin 2009 yılında 16 milyar dolarlık önemli bir bütçe ayırmış olması ve 5 yıldızlı otellerden havaalanlarına birçok alanda yatırım imkanı sunması uluslararası yatırımcılara çekici gelmektedir. Rakip ülke şirketlerinin büyük inşaat projelerini almasının Türk müteahhitlerinin sektördeki etkinliğini azaltıp azaltmayacağının, rekabetin artması durumunda Türkiye'nin bu alandaki pazar payının nasıl etkileneceğinin araştırılması gerekmektedir. İnşaat sektöründeki bu özel durum, Türkiye'nin bu sektörü özel olarak değerlendirerek ayrı bir strateji oluşturmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca, inşaat faaliyetleri değerlendirilirken sadece Kuzey Irak'la sınırlı kalınmamalı, geliştirilecek stratejiler Irak'ın genelini de göz önünde bulundurulmalıdır. İnşaat malzemesi üreticilerinin TRC3 Bölgesi'ne yatırım yapma konusunda, düşük lojistik maliyetlerine dikkat çekilerek bilgilendirilmeleri, Bölge'deki potansiyelin tam anlamıyla kullanılması açısından faydalı olacaktır. Kalkınma ajansının yatırım destek ofisi özellikle bu konuda etkin rol oynaması gerekmektedir.

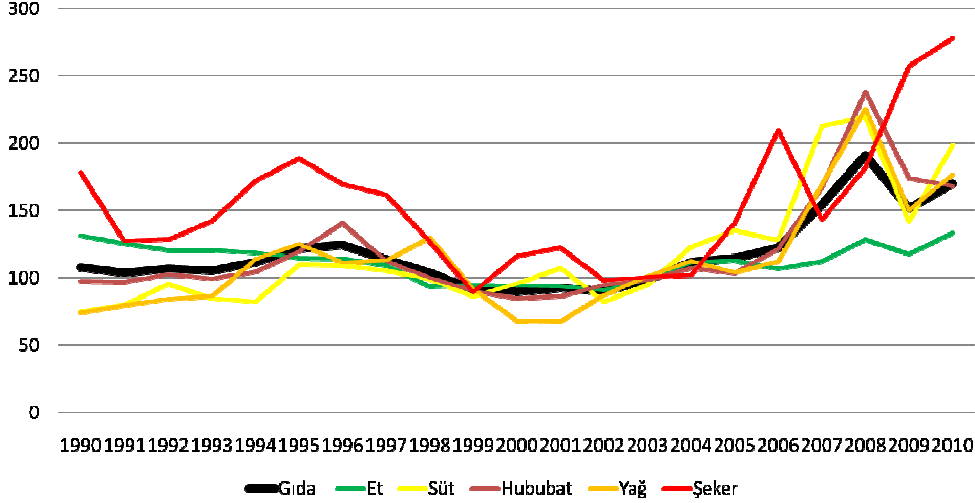
Tarım-Hayvancılık ve Gıda Sanayi

TRC3 Bölgesi'nde yetiştirilen tarım ve hayvancılık ürünlerine detaylı şekilde bakıldığında Bölge'nin sahip olduğu potansiyel göze çarpmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde tarla bitkileri üretiminde öne çıkan ürünler tahıllar ve baklagillerdir. Bölge'deki baklagil üretimi Türkiye'deki toplam üretimin yüzde 7,2'sini oluştururken, tahıl üretimi ülke genelindeki üretimin yüzde 4,1'idir. Dünya buğday üretiminin yüzde 3'ünü Türkiye'nin yaptığı düşünüldüğünde Bölge'nin dünya tahıl üretiminde de önemli bir payı olduğu söylenebilecektir.

Tahıllar ürün bazında ele alındığında buğday üretiminin Bölge için olduğu kadar Türkiye için de önemli olduğu görülmektedir. TMO'nun 2009 yılı hububat sektör raporuna göre Türkiye'nin dünya buğday üretimindeki payının yüzde 3 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu oranla Türkiye buğday üretiminde AB27, Çin, Hindistan, ABD, Rusya, Kanada ve Pakistan'dan sonra sekizinci sırada gelmektedir. Verimlilik açısından bakıldığında ise, yine TMO raporunda kaydedildiği üzere, dünyadaki ortalama verim 2009 yılı için 2,98 ton/ha iken, Türkiye'deki verim ortalaması artış eğiliminde olmasına rağmen ancak 2,48 ton/ha'dır. En yüksek verim 5,40 ton /ha ile AB27 ve 4,73 ton/ha ile Çin'dedir.

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre hububat fiyatları 2000 yılından bu yana yaklaşık olarak yüzde 80 seviyesinde artış kaydetmiştir (Şekil 18). Gıda fiyatları içerisinde hububattaki bu yükseliş aynı dönemde şeker fiyatlarında gerçekleşmiş olan yüzde 160'lık artış ile süt fiyatlarında meydana gelen yaklaşık yüzde 100'lük artışın ardından ikinci sırada gelmektedir.

Şekil 18: Gıda Fiyatları (2002-2004=100 olarak endekslenmiştir)

Kaynak: FAO

Ülkelerin birbirleri arasında yaptıkları ithalat ve ihracatı miktar ve değer olarak raporlamakta olan BEC⁸ veritabanından yapılan incelemede, 2003-2007 yıllarını içeren 5 dönemin 4'ünde, Türkiye'nin Irak'a yaptığı hububat ihracatındaki fiyatların diğer bölgelere yaptığı hububat ihracatı fiyatlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında buğday üretiminin uzun dönemde getirisi yüksek bir ekonomik alan olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Gerek buğday fiyatlarının küresel düzeyde yükseliyor olması ve Türkiye'nin Irak'a ihracatının Türkiye'nin ortalama ihracat fiyatından daha yüksek olması, gerekse ortalamanın altında verimliliğine rağmen dünya üretiminde yüksek paya sahip olan Türkiye'nin verimlilik artışlarıyla bu payını daha da geliştirme potansiyeline sahip olması bu bulguyu desteklemektedir.

Hayvancılık verileri incelendiğinde, Türkiye genelinde 2000-2009 yılları arasında küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık 4'te 1 oranında azaldığı görülmektedir. Buna karşılık aynı dönem içerisinde Bölge'de yüzde 40'a yaklaşan artış dikkat çekmektedir. Bu gelişmeyle birlikte 2000 yılında ülkedeki küçükbaş hayvan varlığının yüzde 4'üne sahip olan Bölge 2009 yılına gelindiğinde yüzde 7'lik bir paya sahip olmuştur.

Benzer bir gelişme büyükbaş hayvancılıkta da yaşanmıştır; 2000-2009 yılları arasında ülke genelinde toplam büyükbaş hayvan varlığında yaklaşık yüzde 1'lik bir düşüş yaşanırken TRC3 Bölgesi'nde yüzde 20'nin üzerinde bir artış yaşanmıştır. Ancak bu değişim Bölge'nin sahip olduğu hali hazırdaki düşük payı fazla yükseltmemiştir.

Büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt üretimine bakıldığında Bölge'nin gelişme potansiyelinin ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. 2000-2009 yılları arasına ülke genelinde süt üretimi yüzde 32'lik bir artışla 11 milyon ton seviyesine çıkarken aynı dönemde Bölge'deki büyükbaş süt üretimi yaklaşık iki katına çıkmış (yüzde 95'lik artış)

⁸ Gaulier et Zignago (2010) "BACI: International Trade Database at the Product-level The 1994-2007 Version".

böylelikle de ülkedeki süt üretimindeki payını az da olsa arttırmıştır. Bu artış ihracat rakamlarıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı bir hale gelmektedir. Zira canlı hayvan ve hayvansal ürünlere Irak'a ihracat açısından bakıldığında Bölge'den Irak'a nerdeyse hiç canlı hayvan ihracatı yapılmadığı buna karşılık yapılan süt ve süt ürünleri ile et ve et ürünlerinin Irak'a ihracat içindeki paylarını son yıllarda arttırdıkları görülmektedir.

Gıda güvenliği ve yüksek üretim maliyetleri sebebiyle süt ve süt ürünlerinin ihracat imkânları oldukça kısıtlı olması nedeniyle dış pazarlar bu sanayimiz için ikinci planda kalmaktadır. Ancak, Türkiye'nin süt ve süt ürünleri ithalatçısı ülkelere (Rusya ve Ortadoğu ülkeleri) yakınlığı onu avantajlı bir konuma yerleştirmiştir. TRC3 Bölgesi açısından incelendiğinde Irak hedef ülke olarak öne çıkmaktadır. Irak'a yapılan canlı hayvan ve gıda ihracatı kompozisyonunda yaşanan gelişmeler bu bulguyu destekler niteliktedir: 2005 yılında canlı hayvan ve gıda ihracatı içinde yüzde 3'lük paya sahip olan süt ve süt ürünler sektörü, 2009 yılında yüzde 12'lik paya ulaşmış, toplam Irak ihracatı içerisinde yüzde 2,5'luk bir paya sahip olmuştur. Bu durum, Irak pazarında Türkiye'nin sahip olduğu avantajı kullanmakta olduğuna işaret etmektedir. 2005 yılında Irak'a ihracatta canlı hayvan gıda ihracatı içerisinde yüzde 1'lik paya sahip olan et ve et ürünleri sektörü ise 2009'da bu payını yüzde 9'a çıkarmış, böylece toplam ihracatta yüzde 2'lik bir paya sahip olmuştur.

Söz konusu ürünlerin ihracat fiyatlarına ilişkin bir değerlendirme yapıldığında hububat ihracatında olduğu gibi et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleri sektörlerinin alt kalemlerinde Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatın birim değerlerinin Türkiye'nin dünyanın diğer bölgelerine yaptığı ihracat birim değerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. FAO verilerine bakıldığında, yukarıda da değinildiği üzere, küresel düzeyde süt fiyatlarında 2000 yılına oranla yaklaşık yüzde 100'lük bir artış yaşanmıştır. Göreceli olarak sınırlı kalmakla birlikte et fiyatlarında da küresel düzeyde bir artış gözlemlenmektedir. Gıda fiyatlarındaki artış trendi, Irak'a yapılan ihracat fiyatlarının ortalamasının üzerinde oluşu ve ihracattaki artış göz önüne alındığında tarım ve hayvancılığın önümüzdeki dönemlerde bölge için önemli rol oynama potansiyeli olduğu söylenebilecektir.

Gıda imalatında ise Irak'ta üretim kapasitesi yok denecek kadar azdır. Şu anda paketlenmiş gıda ürünlerine olan talep tamamen ithalatla karşılanmakta, bu ithalatta da Türkiye ön sıralarda bulunmaktadır. Fakat Türkiye'de de bu ürünlerin üretiminde yeterli verimlilik sağlanamamaktadır. Bu alandaki üstünlüğün kaybedilmemesi için Irak'a ihraç edilen gıda ürünlerinde çeşitliliğin artırılması, standartların geliştirilmesi ve girdi maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir.

Geliştirilecek politikalarla TRC3'ün hem Orta Doğu hem de Avrupa Birliği ülkelerine yönelik gıda ürünleri ihracatını artırma potansiyeli bulunmaktadır. Helal gıda standartlarının geliştirilmesiyle sadece Irak'a değil, birçok Orta Doğu ülkesine ihracat artırılabilir.

Tarımsal ilaçlarla kirlenmemiş arazilerin tarıma açılmasıyla da paketlenmiş organik gıda ürünleri Avrupa Birliği başta olmak üzere gelişmiş ülkelere ihraç edilebilecektir. Ülkemizdeki tarımsal üretimin yüzde 1'ini oluşturan organik tarım üretiminin yüzde 95'inden fazlası ihracata yöneliktir. Avrupa Birliği, ülkemiz organik tarım ürünlerinin en büyük ithalatçısı konumundadır. Sırasıyla ABD, Tayland, Kanada, ve Avustralya AB'yi takip etmektedir. İhracat piyasalarında organik tarım ürünlerine olan talep büyümekte, belgeli organik ürün yetiştiren ve pazarlayan üreticiler için önemli fırsatlar bulunmaktadır.

Ulaştırma ve Lojistik

Son yıllarda Türkiye'nin ihracat pazarlarının özellikle Orta Doğu pazarlarını kapsayacak şekilde çeşitlenmesi ve Irak'ın yeniden yapılandırılması süreci, TRC3 Bölgesi için önemli bir

fırsat penceresi sunmaktadır. Yeniden yapılandırılan Irak pazarına coğrafi yakınlığı ve Türkiye'nin Orta Doğu pazarlarına karayolu üzerinden açılan kapısı olması sebebiyle, TRC3 Bölgesi'nde ulaştırma ve lojistik sektörü son derece önem kazanmıştır. Bu nedenle, TRC3 Bölgesi'nde karayolu taşımacılığı, lojistik sektörü, depoculuk ve gümrük kapılarının fiziki altyapısı ve idari yönetimi konuları önceliklendirilmeli ve bu alanlarda kolaylaştırıcı adımlar atılmalıdır.

Bölge'de ulaştırma sektörünün geliştirilmesi, aynı zamanda Bölge'de yapılan ticaretin önündeki; kalitesiz taşımacılık altyapısı ve sınır geçişlerinde yaşanan bekleme süreleri gibi gizli maliyetleri de asgari düzeye indirecektir. Ulaştırma sektörü intermodal bir bakışla geliştirilebildiği takdirde TRC3 Bölgesi, hem Türkiye'nin Orta Doğu pazarlarına açılan kapısı hem de sınırdaş ülkelerin denizaşırı piyasalara yaptıkları ihracatta öncelikli transit rotası haline gelebilecek coğrafi konuma sahiptir.

Tablo 19'da görüldüğü üzere, İstanbul'dan Kuzey Irak'a yapılan ticaret 3.300 – 4.000 \$ arasında bir nakliye bedeli ile gerçekleştirilirken; Irak'ın güneyine yapılan ticarete nakliye bedeli 5.100 \$'a kadar çıkabilmektedir. Irak pazarının daha çeşitli bir talep yelpazesine sahip olan Güney Irak'a yönelik ticarete görülen maliyet artışları; Türkiye'den yapılan taşımalarda malların Zaho'da indirilmesi ve Irak menşeli tırlara yüklenerek Bağdat ve Irak'ın güney vilayetlerine gitmesi sebep olmaktadır⁹. Zaho'da Türk tırlarının yükleme-boşaltma yapması; Irak'a yapılan ticarete önemli bir maliyet artışına sebep olmaktadır¹⁰. Bu artışın temel sebepleri; Irak'ın güney vilayetlerinin güvenlik ortamı açısından daha kırılgan olması ve Türk taşımacılık şirketlerinin Irak pazarında egemen olan bazı resmi olmayan bağlantılara dahil edilmek istenmemesidir.

Tablo 19. Türkiye – Irak Ticareti Ulaştırma Maliyetleri

Güzergah	Tonaj	Aktarma/Direkt	Nakliye Bedeli
İstanbul-Kerkük-Kuzey Irak	0-23 ton	Direkt gidecek araç	3.400 \$
İstanbul-Erbil-Kuzey Irak	0-23 ton	Direkt gidecek araç	3.300 \$
İstanbul-Musul-Kuzey Irak	0-23 ton	Zaho'da aktarmalı	4.000 \$
İstanbul-Basra-Güney Irak	0-23 ton	Zaho'da aktarmalı	5.100 \$
İstanbul-Bağdat-Güney Irak	0-23 ton	Zaho'da aktarmalı	4.900 \$

Kaynak: İGEME

TRC3 Bölgesi'nin Irak pazarlarına yakınlığı, özellikle havaleli ve ağır mallarda önemli bir maliyet avantajı sağlamaktadır. Tablo 10'da, Mardin'den Irak'ın çeşitli bölgelerine yapılan ulaştırma faaliyetlerinin, diğer illere göre maliyetinin çok daha ucuz olduğu görülmektedir. Gaziantep'e göre Mardin'den yapılan taşıma en az 500 dolar, İstanbul'a göre ise en az 2000-2500 dolar daha ucuzdur. Bu nedenle, TRC3 Bölgesi'nin lojistik avantajını iyi kullanabilmesi için bu bölgede yapılan üretimin artırılması gerekmektedir. Bölge özellikle inşaat malzemeleri veya diğer ağır ürünlerin üretime geçmesi halinde bu ürünlerle Irak pazarında önemli üstünlük elde edebilecektir.

⁹ İGEME, 2009

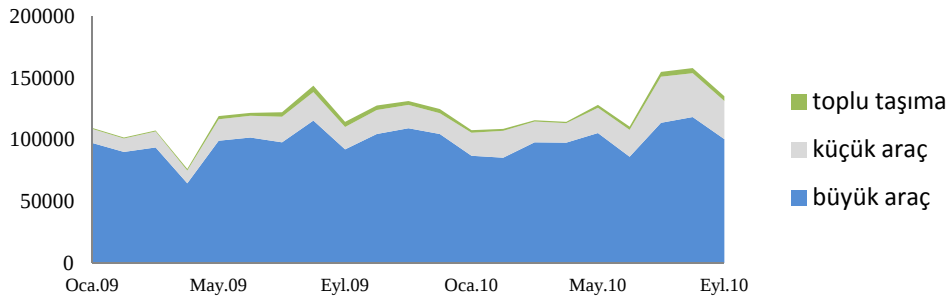
¹⁰ A.g.e.

Habur sınır kapısı sadece TRC3 için değil; Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ve Türkiye için de stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin Kuzey Irak'la ticaretinin büyük bir bölümü, TRC3 Bölgesi'nin ise neredeyse tamamı Habur sınır kapısından yapılmaktadır. Kuzey Irak'ın dünya pazarlarına ve Türkiye'nin Orta Doğu pazarlarına ihraç ettiği malların büyük bir bölümü yine Habur sınır kapısı üzerinden yapılmaktadır. Habur sınır kapısı üzerinden yıllık yaklaşık 200 bin tanker petrol taşırken; petrol dışında 200 firma 20 bin kamyonla taşımacılık yapmaktadır¹¹.

Tablo 20: 20-23 tonluk bir tır için nakliye maliyetleri

Güzergah	Nakliye Bedeli	Güzergah	Nakliye Bedeli	Güzergah	Nakliye Bedeli
İstanbul-Kerkük	3.400 \$	Mardin-Kerkük	1.100 \$	G.Antep-Kerkük	1.600 \$
İstanbul-Erbil	3.300 \$	Mardin-Erbil	1.000 \$	G.Antep-Erbil	1.500 \$
İstanbul-Musul	4.000 \$	Mardin-Musul	850 \$	G.Antep-Musul	1.850 \$
İstanbul-Basra	5.100 \$	Mardin-Basra	2.250 \$	G.Antep-Basra	3.250 \$
İstanbul-Bağdat	4.900 \$	Mardin-Bağdat	1.350 \$	G.Antep-Bağdat	2.350 \$

Şekil. 19. Habur Sınır Kapısında Araç Geçişleri

Eylül 2010 itibariyle, Habur sınır kapısından ayda 134,999 araç geçmektedir. Bu rakamın büyük çoğunluğu (100,287 adet) ticari amaçlı karayolu taşımacılığında kullanılan tanker, kamyon, kamyonet gibi büyük araç kategorisinde gerçekleşmektedir. Habur sınır kapısının yoğunluğu mevsimsel farklılıklar gösterse de; 2009-2010 yıllarında sınırlı bir artış söz konusudur. Mevsimsellikten arındırılarak incelendiğinde, Ocak 2009'da ayda 109,374 aracın geçtiği Habur sınır kapısından, 2010 Ocak ayında 107,641 adet araç geçmiştir. 2009 Ağustos'unda 143,537 adet aracın geçtiği Kapı'dan, 2010 Ağustos'unda 157,714 adet araç geçmiştir. Mevsimsel farkın temel sebebi, yaz aylarında artış gösteren inşaat sektörü faaliyetleriyle açıklanabilecektir.

Irak'a ve büyük ölçüde Orta Doğu pazarlarına yapılan karayolu ticaretinde Habur Sınır Kapısı'na olan bağımlılık çeşitli sebeplerle riskler barındırmaktadır. Habur sınır kapısında, araç geçiş yoğunluğu ve idari uygulamaların etkinsizliği sebebiyle yaşanan gecikmeler; ticaretin önünde maliyet arttırıcı engeller yaratmaktadır. Bu engellerin en önemlilerinden biri de öngörülebilirliğin azalmasıdır. Belirsizlik ortamında uzun vadeli kontratlar yapılamamakta, bu durum da ihracatçı firmalara zarar vermektedir. Fiziki altyapısı modernize edilen Habur sınır kapısında, idari işlemlerin ve araç geçiş işlemlerinin önündeki engellerin neler olduğunun irdelenmesi ve işlemlerin etkinleştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmelidir.

¹¹ DTO, 2009

Habur Sınır Kapısı'nın etkinliğinin artırılmasının yanı sıra daha önce gündeme gelen Zaho'da Serbest Ticaret Bölgesi kurulması projesinin hayata geçirilmesi TRC3 Bölgesi açısından son derece önemli bir fırsat sunacaktır. Irak'ta halihazırda aktif olan Serbest Ticaret Bölgeleri'nde; gümrük vergilerinden, ithalat ve ihracat kontrollerinden muaf olarak ticaret yapılabilmektedir. Zaho Serbest Ticaret Bölgesi, Türkiye ile Irak pazarı arasında ikinci bir giriş noktası görevini de görecektir.

TRC3 Bölgesi'nin yurtdışı bağlantılarının geliştirilmesinin yanında yurtiçinde de erişilebilirliğinin artırılması bölgenin çevresi ile etkileşimini geliştirecek unsurların başında gelmektedir. GAP Eylem Planı (2008-2012) kapsamında 2011'de bitirilmesi hedeflenen Şanlıurfa-Mardin ve Diyarbakır-Batman-Siirt arası karayolları projeleri ile Bölge'nin erişilebilirliğinin ve iletişim olanaklarının artacağı öngörülmektedir.

Bölge'nin ulaştırma ağına ilişkin yapılan değerlendirmelerde önümüzdeki dönemde gerçekleştirilmesi planlanan İstanbul – Kurtalan demiryolunun yenilenmesi, Kurtalan – Irak sınırı arasının demiryolu ile birbirine bağlanması gibi projelerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Mevcut demiryolu hatlarının yenilenmesi ile birlikte Bölge, Türkiye'nin batısıyla olan ilişkilerini geliştirebilecek, yurtiçi pazarını çeşitlendirebilecektir. Ancak, aynı şekilde Batı'daki illerin Bölge'ye erişim maliyetlerini düşüreceğinden Bölge'deki sanayi faaliyetlerinin daha fazla yurtiçi rekabetle karşılaşmaları anlamına da gelebilecektir. Kurtalan – Irak projesinin gerçekleştirilmesi ise Bölge'den yapılan ihracatın maliyetlerini düşürebilecekken, Bölge'de nakliye sektörünün olumsuz etkilenmesine neden olabilecek, bu durum da Bölge'nin yoksulluk ve diğer sosyal göstergelerini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Ayrıca, batıdaki diğer illerin de Irak'a daha az maliyetle ulaşmaları, bu illerdeki sanayi işletmelerinin Irak pazarına olan ilgilerini artırması nedeniyle Bölge'de benzer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelere zarar verebilecektir. Bu proje ancak Irak demiryolu ağının da Habur'a bağlanması durumunda anlamlı olabileceğinden ve gerek Türkiye'deki bağlantının gerekse Irak tarafındaki bağlantının tamamlanma takvimi belirsiz olduğundan yukarıda bahsedilmiş olan risk ve avantajların kısa/orta vadede gerçekleşmeyeceği öngörülmektedir.

Turizm

TRC3 Bölgesi'nin komşu bölgeler ile geliştirebileceği işbirliklerinin en somut olanı turizm alanıdır. Bölge üst strateji metinlerinde çevresindeki bölgeler ile birlikte değerlendirilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi belgesinde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illerini kapsayan bölgenin kültür turizminin yanı sıra golf turizmi, sağlık turizmi, gençlik turizmi, ekoturizm, yamaç paraşütü, trekking, su sporları, kanoculuk, kuş gözleme ve kongre turizmi gibi turizm türleri ile odaklı gelişiminin sağlanması hedeflenmektedir.

Bölge'de geliştirilmesi hedeflenen asıl turizm türünün ise kültür-inanç turizmi olduğu görülmektedir. Belgede, "bölgede, diğer turizm türleri ile entegrasyon sağlanarak büyük çaplı kültür-inanç turizmi geliştirilecek, gerçekleştirilecek arazi ve kültürel yapı tahsislerinin yanı sıra yapılacak yeni yatırımlar ile nitelikli tesis sayısının ve yatak kapasitesinin artırılması sağlanacaktır" ifadesi yer almaktadır. Bu amaçla mevcut konaklama kapasitesinin kültür-inanç turizmi çerçevesinde geliştirilmesi, ülkemizin batı kıyılardaki yabancı turistlerin uçakla Bölge'ye getirilmesi ile konaklama kapasitesi artırılması hedefi belirlenmiştir.

Bu strateji kapsamında tanımlanan "İnanç Turizmi Koridoru" Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerini kapsamaktadır. Bu kapsamda Tarsus'tan Mardin'e kadar uzanan bölünmüş yol yapımı, Şanlıurfa'ya kadar ulaşan demiryolu bağlantısının Mardin'e, Diyarbakır'a ve Siirt'te bağlanması gibi bu inanç koridorunun ulaşım imkanlarının

çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Ulaşımaya yönelik bu hedeflerin yanı sıra İnanç Turizmi Koridoru'nda bulunan tarihi yapıların restore edilerek pansiyonculuğun ve küçük otellerin desteklenmesi hedeflenmektedir.

Son olarak Mardin, Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa, Türkiye Turizm Stratejisi belgesinde marka kültür kentleri oluşturulması amacıyla seçilen şehirlerdir.

Yukarıdaki üst ölçek hedeflerden de görüldüğü gibi özellikle Mardin ili turizm alanında yalnızca bulunduğu TRC3 Bölgesi içinde ele alınmamalı, bu alanda özellikle Gaziantep ve Şanlıurfa illeri ile karşılaştırılarak, hangi üstünlükleri olduğu ortaya çıkarılmalıdır. Bu yolla Bölge'de geliştirilecek bir turizm kümelenmesinin içinde Mardin'in ne tip bir tamamlayıcı rol üstlenebileceği belirlenmelidir. Bunu yaparken de bu üç ilin ilgili kamu kurumları (belediye, valilik, il özel idaresi, turizm il müdürlüğü,) ve merkezi düzeyde konu ilgili kurumlar bu tema bazında bir araya gelerek eşgüdümlü bir şekilde yol haritalarını belirlemelidir.

Bunun yanında TRC3 Bölgesi Irak ve Suriye'den çok sayıda kısa süreli turist ağırlama potansiyeline sahiptir. Irak'tan gelen turistlerin büyük çoğunluğunun Şırnak'ta bulunan Habur sınır kapısından giriş yapmayı tercih ettiği gözlenmektedir. Karayoluyla gelen turistlerin bir kısmı ise Türkiye'ye giriş için Hatay'ı tercih etmektedir. Turistlerin yüzde 52,7'sinin giriş için TRC3 Bölgesi'ni tercih ediyor olması, Bölge'de alışveriş ve konaklama açısından önemli bir fırsat yaratmaktadır. Irak ekonomisinin 2006-2010 döneminde yıllık yüzde 5,2'lik bir büyüme oranı yakalamış olması nedeniyle, kişi başı gelirin artarak turizm potansiyelini de olumlu etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Irak ekonomisinin büyümesini devam ettirmesi, TRC3 Bölgesi'ne gelen turist sayısını daha da artıracaktır. Bu da, Bölge'ye turizm alanında yapılacak yatırımlardan uzun dönemde de iyi sonuç alınmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Nusaybin sınır kapısındaki modernizasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla da Mardin, Suriye'den gelecek turistler için uygun bir kısa süreli alışveriş ve konaklama merkezi haline gelecektir.

Şırnak'a gelen yabancı turistler içerisinde Iraklı turistlerin oranı yüzde 68, Mardin'e gelenler içerisinde yüzde 5'tir. Bu nedenle özellikle Şırnak için Iraklı turistler, turizm potansiyelinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Şırnak'ta alışveriş merkezleri, tiyatro ve sinemalar ile turistlerin ağırlanabileceği tesislerin artırılması il ekonomisini canlandıracaktır. Aynı şekilde Nusaybin kapısının modernizasyonuna paralel bir şekilde Suriye'den gelecek kısa süreli ziyaretçiler için konaklama ve alışveriş yatırımlarının artırılması gerekmektedir.

Bunun yanında uzun vadede çevresel ve sosyal sorumluluk unsurunun turizmin gelişmesinde en önemli itici unsurlardan biri olacağı vurgulanmaktadır. Doğal ürünün sınırlı olduğu günümüzde bozulmamış yerleşim birimleri giderek ön plana çıkmaktadır. Eko-turizme ve doğa tatillerine olan talep yükselmektedir. Bu eğilimler özellikle kültürel varlıklar açısından zengin olan Bölge'ye uzun vadede sürdürülebilir turizm alanında önemli avantajlar sağlayabilecektir.

Yenilenebilir Enerji

Bölge'de elektrik keskinlerinin önemli bir problem teşkil ettiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde elektrik tüketiminin Türkiye ortalamasından daha hızlı artacağı dikkate alındığında elektrik altyapısının yakın zamanda daha önemli sıkıntılar oluşturmaması için önlem alınması gerekmektedir.

İletim ve dağıtım şebekesindeki altyapı sorunlarının çözülmesi yanında küçük çaplı yenilenebilir enerji yatırımlarına gidilmesi suretiyle artan talebe yönelik olarak Bölge'de dengeleyici elektrik arzı oluşturulması sağlanabilecektir. Mevcut durum analizinde de dikkat çekildiği gibi Bölge'de Mardin, Şırnak ve Siirt özellikle güneş enerjisi alanında ülkemizin en

yüksek potansiyel arz eden sahalarından biridir. Mardin fotovoltaik güneş enerjisi üretimi tesisleri kurulabilecek geniş alan bolluğu bakımından da avantajlıdır.

Bölge'de güneş enerjisi alanında yatırım yapılması, elektrik kesintisinden kaynaklanan problemlerin giderilmesinin dışında avantajları da beraberinde getirecektir. Birincisi, üretim tesisinin inşaatı önemli bir istihdam kapısı olacaktır. Örnek vermek gerekirse, ESTELA isimli uluslararası güneş enerjisi grubunun tahminlerine göre 100 MW gücünde bir güneş santralinin inşası için üç yıl boyunca 600 işçi ve 60 kadar teknik ve yönetici elemanın inşaat alanında istihdamı gerekmektedir.

İkincisi, bölge Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya uzanması tasarlanan DESERTEC hattı üzerinde kilit bir konumdadır. Avrupalı belli başlı enerji devlerinin oluşturduğu DESERTEC konsorsiyumu Sahra Çölü'nde güneş enerjisi ile elektrik üretilip bunu Avrupa'ya aktarmayı hedeflemektedir. Bu aktarımın Akdeniz altından yapılması için gerekli yatırım miktarının yüksekliği karşısında, kara üzerinden mevcut hatları kullanarak yapılacak bir bağlantı öne çıkabilecek, bu durumda Bölge'deki yenilenebilir enerji kapasitesinin ihracı söz konusu hale gelecektir. Bu ihracat gerçekleştiğinde burada ortaya çıkan karbon salımı karşılıklarının Avrupa'daki ticaret mekanizması dahilinde satışı da mümkün olacaktır.

Üçüncüsü, Bölge, ülkemizde güneş enerjisinin öncüsü olacak ve güneş enerjisi yatırımlarına yönelik ekipman üretim kapasitesinin ülkemizde gelişmesinin önü açılacaktır. Bu ekipmanların üretimi, tüm dünyada yenilenebilir enerjiye yönelik uluslararası yükümlülüklerin ve kamuoyu ilgisinin artışı sonucu, ilerleyen yıllarda en yüksek katma değerli sektörlerden biri olmaya adaydır. Geçtiğimiz yıllarda Almanya'nın elinde olan bu tür ekipmanların üretimi hızla Çin'e kayarken ülkemizin de bu pastadan pay alması sanayi üretiminde daha yüksek teknoloji ürünlerin üretime geçmeyi hedeflemekte olan Türkiye için oldukça büyük önem taşımaktadır.

Bölge'de yenilenebilir enerji yatırımlarının yapılabilmesi ise hem merkezi hem yerel düzeyde bazı adımları gerektirmektedir. Öncelikle, yenilenebilir enerji ve özellikle de destekleme fiyatlarına ilişkin hükümet politikasının Türkiye'nin uluslararası taahhütleri ve özellikle yenilenebilir enerjide öncü olmanın getireceği stratejik önemle uyumlu hale getirilmesi ve yatırımcılara bir perspektif sunulması gerekmektedir. İkincisi, Bölge'de yatırıma uygun arazilerin ortaya çıkarılması ve kamu arazilerinin ilgili mevzuat çerçevesinde desteklenerek yatırımcılara tahsisi konusunda Dicle Kalkınma Ajansı'nın aktif rol alması uygun olacaktır. Üçüncü olarak, Dicle Kalkınma Ajansı küçük çaplı güneş enerjisi yatırımlarını gündeminin üst sıralarına almalı ve bu konuda aktif biçimde ulusal ve uluslararası yatırımcı arayışına girmelidir.

Yenilenebilir enerji alanı, aynı zamanda organik tarımla birlikte ele alındığında gerek Bölge'nin teknolojik düzeyinin yükseltilmesinde gerekse üretilen ürünlerin farklılaştırılarak Bölge'nin iç ve dış pazarlarda bu ürünlerde avantaj sağlaması bakımından büyük öneme sahiptir. Daha öncede bahsedildiği gibi TRC3 Bölgesi organik tarım açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerjinin organik tarım üretiminde kullanılması ve teşvik edilmesi sadece organik tarım maliyetlerini düşürmekte etkili olmayacak, aynı zamanda son dönemde Avrupa pazarında büyük ölçüde rağbet görmekte olan "yeşil" ürünlerin pazara sunulmasına olanak sağlayacaktır.

7. Genel Değerlendirmeler

Türkiye iktisadi aktivitenin hızla Anadolu'ya yayıldığı bir dönüşüm süreci içindedir. Hedef pazarlar farklı olmakla birlikte Türkiye'nin dört bir yanında yeni gelişen, küresel ekonomiye

entegre olmuş şehirlerimiz mevcuttur. Küresel ekonominin giderek artan bir parçası haline gelen bu şehirlerde sosyal doku da hızla değişmekte ve bu Anadolu şehirleri hemşehrilerine daha çağdaş imkanlar sunmaya başlamaktadır.

Dicle Kalkınma Ajansı'nın iştirak alanına giren TRC3 Bölgesi de bu dönüşümü gerçekleştirebilecek ciddi bir potansiyele sahiptir. Bölge son yıllarda en hızlı büyüyen iki ihracat pazarımızın yanı başındadır. Özellikle Irak ile ekonomik ilişkilerin hızla geliştiği bir dönemde TRC3 Bölgesi Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan kapısı konumundadır. Artan ve artma eğiliminde olan taşımacılık maliyetleri pazara yakınlığı önemli bir avantaj haline dönüştürmektedir. Bu da Irak'ın yeniden yapılanacağı orta-uzun vadede Bölge için ciddi bir gelişme perspektifi sunmaktadır.

Ancak, bu gelişmenin sağlanabilmesi için Bölge'nin yatırımcılara ve Bölge'de yaşayan vatandaşlara sunduğu imkanlar geliştirilmeli, böylece Bölge'nin arz kapasitesi artırılmalıdır. Bu da stratejik bir bakış açısını ve planlı bir analizi zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda ayrıntıları sunulan dış çevre analizi, Bölge'nin kalkınması, refah seviyesinin artırılması açısından üç temel parametre seti arasındaki ilişkileri gözler önüne sermektedir. Bunlardan ilki, Bölge'nin girişimcilere ve o Bölge'de yaşayanlara sunduğu imkanlardır. Bu açıdan bakıldığında Bölge ciddi yatırım ortamı zafiyetleri ile karşı karşıyadır. Çalışanların mesleki becerilerine ilişkin sıkıntılardan, elektrik kesintilerine, ulaştırma ve lojistik altyapısındaki sorunlardan, finansmana erişime ve potansiyel pazarlara ilişkin malumat eksikliğine kadar birçok sorunu alt alta sıralamak mümkündür. Ancak, tüm bu sorunların ilgili yerel ve merkezi kurumların birlikte hazırlayacakları eylem planıyla makul düzeylere indirilmesi sağlanabilecektir.

İkincisi, çevre illerle kıyaslandığında TRC3 Bölgesi'nin durumudur. TRC3 Bölgesi'nin çevresindeki Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep, Irak ve Suriye pazarlarına yakınlık açısından benzeri avantajları vardır. Kaldı ki bu şehirlerin görece olarak daha gelişmiş olması özellikle Gaziantep'in gelişmiş sanayi altyapısı Bölge için önemli bir tehdit unsurudur. Bölge'nin bir yandan yatırımcıları çekmek üzere politikalar geliştirirken, bir yandan da eğitim, sağlık ve şehir yaşamına ilişkin imkanlar setini de geliştirmesi gerekmektedir. Ancak, bu şekilde Bölge dışından yatırımcıların ve nitelikli çalışanların Bölge'yi tercih etmesi sağlanabilecektir.

Üçüncü önemli husus ise sınır ötesi işbirlikleri üzerine bir değerlendirmedir. Bu süreçte, dış ekonomik çevrenin doğru tahlil edilmesi, bölgesel planlamanın içeriğine önemli bir katkı sunacaktır. Bilindiği üzere Irak, 2003 yılındaki rejim değişikliğinden sonra oldukça hızlı bir yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının ve buna bağlı olarak her geçen gün artan bir talebin olduğu bir ülke olarak Irak ciddi bir avantajdır. Ancak, Irak'taki etnik ve mezhepsel ayrılıklar, merkezi ve yerel hükümetler arasındaki anlaşmazlıklar, petrol gelirlerinin paylaşımına ilişkin belirsizlikler önemli risk unsurlarıdır. Kaldı ki bugüne kadar Türkiye'den yatırımcıların faaliyetleri Irak'ın kuzeyi ile sınırlı kalmış, görece daha kırılğan olan orta ve güney bölgelerle ise ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır.

Bu sorunların yanında İran'ın Irak pazarında potansiyel bir rakip olarak etki alanını artırıyor olması TRC3 Bölgesi için önemli bir tehdittir. Bu da Irak ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak adına sağlıklı ve iyi planlanmış bir stratejiye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bugüne kadar bireysel yatırımcıların çabalarıyla geliştirilen ikili ilişkilerin sürdürülebilirliği ciddi bir tehdit altındadır.

Irak pazarının yanında Suriye pazarı da TRC3 Bölgesi için ciddi bir potansiyel taşımaktadır. Bölge ile Suriye arasında ekonomik ilişkilerin artırılmasını sağlayacak Nusaybin sınır kapısının

modernizasyonu ile birlikte Bölge Türkiye ile Suriye arasında artan ticaretten daha fazla pay alabilecektir.

TRC3 ekonomisini bugün bulunduğu noktadan daha farklı bir biçimde yeniden konumlandırmak, farklılaştırmak ve sıçrama yapmasını sağlamanın ön koşulu, iddialı bir dönüşüm planının varlığıdır. Bu plan doğrultusunda öncelikle TRC3 Bölgesi'nin Irak ve Suriye pazarlarına yönelik yatırımlar çekmesi daha sonra da daha gelişmiş pazarlara yönelik bir çeşitlenme sağlanması amaçlanmalıdır. Bu doğrultuda bu analiz çerçevesinde altı çizilen fırsatları ve riskleri değerlendirmek için, bazı sektörler için özel ayrı stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sektörler inşaat (inşaat malzemeleri, müteahhitlik hizmetleri), tarım ve gıda sanayi, lojistik, turizm ve yenilenebilir enerjidir. Yatırım ortamına ilişkin kısıtların giderilmesini amaçlayan yatay reform alanlarının yanında bu sektörlerde atılacak adımlarla Bölge'de ciddi bir gelişme sağlanabilecektir.